

El desembarcament de Bayo a Mallorca

Agost-setembre de 1936

JOSEP MASSOT I MUNTANER

**Textos
i Estudis
de Cultura
Catalana**

269

Josep Massot i Muntaner

EL DESEMBARCAMENT
DE BAYO A MALLORCA

Agost-setembre de 1936

Publicacions de l'Abadia de Montserrat
2026

Amb el suport de

**Govern de les
Illes Balears**
Conselleria de Turisme,
Cultura i Esports

institut d'estudis
baleàrics

Primera edició en aquesta col·lecció, juny de 2026

© Hereus de Josep Massot i Muntaner, 1987

La propietat d'aquesta edició és de
Publicacions de l'Abadia de Montserrat
Ausiàs Marc, 92-98 – 08013 Barcelona

ISBN: 978-84-9191-417-4

Dipòsit legal: B. 7362-2026

Imprès a Gráficas 94

Disseny de la coberta: Jordi Avià

NOTA A LA PRESENT EDICIÓ

L'estiu de 1936, les Illes Pitiüses i les costes del llevant de Mallorca foren l'escenari de l'operació militar més ambiciosa i, alhora, més controvertida de la Guerra Civil a les Illes Balears. L'expedició del capità Alberto Bayo, nascuda entre l'entusiasme revolucionari i la precarietat organitzativa, no només marcà el destí bèl·lic de l'arxipèlag, sinó el del conjunt de la zona mediterrània i condicionà força el desenllaç de la contesa. Quan ens apropam al norantè aniversari d'aquells fets i coincidint amb el mig segle de l'inici de la producció historiogràfica de Josep Massot i Muntaner sobre la guerra de 1936-39, la reedició del llibre *El desembarcament de Bayo a Mallorca* esdevé una necessitat científica i un acte de justícia històrica. Aquest volum, publicat originalment el 1987 i exhaurit des de fa dècennis, fou la primera monografia que va aplicar el rigor del mètode científic a un episodi que, fins aleshores, havia estat segregat per la memòria fragmentària o l'apologètica i la propaganda procedents dels dos bàndols. Passats gairebé quaranta anys, el text de Massot manté una vigència corprenedora, erigint-se encara en el referent ineludible per a qualsevol persona que vulgui entendre la complexitat d'aquella desfeta dels lleials a la República.

Per valorar la transcendència d'aquest llibre, cal situar-lo en la trajectòria ingent de Josep Massot. El 1976, al cap de pocs mesos de la mort de Franco, el jove monjo de Montserrat —romanista de formació— publicà la monografia *La Guerra Civil a Mallorca*, reunió de quatre articles apareguts inicialment a la revista «Randa». Aquest volum fundacional va trencar el silenci de ferro del franquisme i demostrà que la Mallorca de 1936-39 no fou un bloc homogeni, sinó un escenari intricat que reflectí les diverses dimensions de la contesa al conjunt de l'Estat. A partir de 1987, Massot va emprendre un periple científic que ell mateix anomenava, amb certa ironia, *canibalitzar* la seva obra original i que s'allargà pràcticament fins al seu decés, el 24 d'abril de 2022. Es tractava de dissecionar la síntesi de 1976 per bastir un conjunt de monografies especialitzades, nodrides amb noves fonts i un rigor crític renovat. *El desembarcament de Bayo* fou la peça inicial i mestra d'aquell procés i implicà la incorporació d'una quantitat immensa d'informació procedent d'hemeroteques i fons privats fins aleshores inaccessibles, així com de testi-

monis de supervivents clau del període. Tot i això, durant els trenta-cinc anys que segueixen la publicació, Massot no deixà d'interessar-se mai per les causes, el desenvolupament i les conseqüències de l'operació militar republicana, com demostren els llibres *Els escriptors i la Guerra Civil a les Illes Balears* (1990), *El cònsol Alan Hillgarth i les Illes Balears (1936-1939)* (1995), *El primer franquisme a Mallorca* (1996), *De la guerra i de l'exili* (2000), *Aspectes de la Guerra Civil a les Illes Balears* (2002), *Aportacions a la història de la Guerra Civil a Mallorca* (2009), *Les represàlies de Franco contra els militars «poc addictes»* (2011) i *Arconovaldo Bonacorsi, el «Conde Rossi»* (2017).

El desembarcament de Bayo a Mallorca ens submergeix en la gènesi i el fracàs d'una expedició que, des del punt de vista estratègic, tenia tot el sentit per a la República: recuperar Mallorca significava obstaculitzar les comunicacions dels rebels amb Itàlia i protegir el litoral català i valencià. Tanmateix, el llibre detalla amb cruesa com la iniciativa personal de Bayo va xocar contra la realitat d'unes milícies heterogènies on l'entusiasme no podia suplir la manca de disciplina, instrucció i coordinació. Massot analitza amb precisió quirúrgica els errors del comandament republicà i, en particular, com les fatídiques 48 hores d'espera després de l'èxit inicial del desembarcament pròpiament dit varen permetre la reorganització dels colpistes mallorquins. Però també posa llum sobre les mancances i febleses d'aquests i sobre el rol determinant de la intervenció de l'aviació italiana, finançada per Joan March, que desmoralitzà les tropes de Bayo i decidí les autoritats republicanes a ordenar la retirada la nit del 3 al 4 de setembre.

Per què és força convenient rellegir avui aquest llibre? En primer lloc, perquè ens ofereix una visió integral de l'espai mediterrani en guerra poc corrent en la nostra historiografia en tant que subratlla que l'expedició de Bayo va transcendir l'àmbit exclusivament balear i tingué notòries repercussions des del punt de vista estratègic i de les relacions internacionals. En segon lloc, perquè constitueix un model d'honestetat intel·lectual davant de visions condicionades per biaixos ideològics o falta d'accés a fonts directes, però també una mostra palesa de l'extraordinària capacitat comunicativa que caracteritzava l'autor. Recuperar *El desembarcament de Bayo* permet posar a disposició de les noves generacions de lectors una de les obres capdavanteres de Josep Massot i Muntaner. Tant de bo que aquesta nova edició serveixi no tan sols per recordar un dels episodis més transcendents de la contesa als territoris de parla catalana, sinó també per consolidar el llegat d'un dels nostres intel·lectuals més lúcids i incansables.

PRÒLEG

Ara fa cinquanta anys, el fantasma de la guerra civil va planar sobre l'Estat espanyol i durant gairebé mil dies hi dugué la mort, l'angoixa i la repressió, tot plegat per posar els fonaments d'una dictadura personal que duraria fins al 1975.

Aquesta commemoració —trionfal per a alguns, trista i ben poc gloriosa per a la majoria— m'ha mogut a tornar a donar al públic els resultats de la meua enquesta sobre la guerra civil a Mallorca, iniciada ja fa més de quinze anys, en uns moments més aviat difícils per a la recerca i per a la publicació d'obres que sortissin dels paràmetres volguts per la fèrria censura regnant, i afavorida a partir del 1975 per la tolerància de les noves autoritats i per la progressiva llibertat que facilità l'aparició de documentació fins aleshores reservada i tancada amb pany i clau, i tragué les inhibicions i les pors dels protagonistes, actius o passius, que tenien moltes coses per contar d'un període que no desitjaven que tornés més, però que els havia marcats per tota la vida.

Sortejant totes les dificultats, una primera redacció de La guerra civil a Mallorca va aparèixer entre el 1975 i el 1976 a la revista «Randa»; i immediatament fou recollida en forma de llibre —amb complements, correccions i addicions molt nombrosos— el 1976. La bona acollida que va rebre —ben aviat en quedà exhaurida l'edició— em va estimular a continuar treballant-hi sense defallir. D'aleshores ençà he despullat minuciosament la premsa mallorquina dels anys bèl·lics, he continuat recollint documentació escrita i fent entrevistes orals, i he pogut aprofitar l'allau de bibliografia nova que ha anat apareixent sense aturador durant aquests darrers anys. M'ha estat d'una especial utilitat el ric repertori 1936 en Mallorca, establert per Miquel Duran a partir de la documentació recollida per mossèn Mateu Nebot, completada amb altre material referent a Menorca i a Eivissa. He tingut la sort de poder fer servir millor —i sovint de completar o de precisar— aquest repertori gràcies a un parell de carpetes de paperassa inèdita de mossèn Nebot —que dec a l'amistat de Rafel Ferrer Massanet— i als dos informes de Luis García Ruiz que em va fer arribar amablement el senyor Gerard M. Thomàs. Des del punt de vista republicà, no solament he tingut ocasió de parlar

amb molts supervivents de l'expedició de Bayo, sinó que he comptat amb l'ajuda inapreciable del coronel Vicenç Guarnier, inspector del front de Mallorca, que m'ha donat la seva versió dels fets i m'ha passat els documents que encara guardava a Mèxic.

Per tal que la nova síntesi que puc oferir en aquest moment no s'allargui d'una manera excessiva, m'he decidit a dedicar-hi —prenent per base La guerra civil a Mallorca, sovint refeta, augmentada i completada— diversos volums que en tant que sigui possible no repeteixin el que ja ha estat resumit a Església i societat a la Mallorca del segle xx (1977), a Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1978) i al comentari a l'edició catalana d'Els grans cementiris sota la lluna de Bernanos, en col·laboració amb el meu amic Pietro Copiz (1981). Ara, doncs, presento els capítols referents a l'expedició del capità Alberto Bayo, que l'agost de 1936 s'apoderà sense cap dificultat de Formentera i d'Eivissa, però s'encallà a Portocristo i a la platja de sa Coma. A part de l'expedició estricta, m'ocupo també dels orígens de l'aixecament militar a Mallorca i de la repercussió que hi va tenir en tots els ordres de la vida. Deixo de banda, però, llevat del mínim indispensable, les referències als diversos aspectes de la repressió que s'abaté sobre els considerats desafectes al nou règim, que serà objecte d'una altra monografia. Pel mateix motiu, redueixo també al mínim les referències al tristament famós «comte Rossi» i a la intervenció italiana a l'illa.

Per alleugerir l'exposició, sovint he prescindit de referències i de citacions bibliogràfiques, així i tot excessivament prodigades, i he posat als apèndixs diversos documents inèdits o molt poc coneguts, mentre que molts altres són donats —sencers o resumits— dins el cos de l'obra. L'índex onomàstic final permet d'identificar fàcilment les persones i les obres citades, que sovint haurien pogut ésser objecte de comentaris més aprofundits.

Voldria expressar el meu agraïment més profund a tots els qui m'han estimulat i ajudat a tirar endavant aquest projecte, als qui són anomenats de tant en tant i als qui han preferit de restar anònims. Entre molts altres, no puc oblidar els meus pares i el meu germà Biel, els responsables de les diverses biblioteques que he fet servir (Biblioteca de Montserrat, Biblioteca de Poblet, Biblioteca de Catalunya, Biblioteca Pública de Palma, Biblioteca de l'Ajuntament de Palma, Biblioteca Bartomeu March, Biblioteca particular de Lluís Alemany) i els amics Pere Gabriel, Damià Ferrà-Ponç, José Luis Gordillo Courcières, Rafel Ferrer Massanet, Sebastià Serra i Hilari Raguer, que m'han fet participar de les seves troballes. No cal dir que jo soc l'únic culpable dels errors i de les males interpretacions que encara puguin haver-s'hi esmunyit, malgrat la meua obsessió

per servir la veritat i per rectificar tot allò que no semblava prou ajustat o prou exacte. I, com sempre, agrairé de debò tota mena de suggeriments, vinguin del cantó que vinguin, i qualsevol informació que permeti de millorar, de completar o de corregir la nostra visió actual d'uns fets que encara no són pura història.

Montserrat, 8 de setembre de 1986.

J. M. i M.

I. TRES DIES DE JULIOL (18/19-21)

LA REPÚBLICA A L'ILLA DE LA CALMA

L'adveniment sobtat de la República, el 14 d'abril de 1931, no va representar cap trauma a Mallorca, tot i que, per als nombrosos «monàrquics i els adeptes al caciquisme de dretes, hi hagué unes hores de consternació, o en alguns sectors, de pànic».¹ De bon començament hom recomanà «cordura i sensatesa» als mallorquins² i val a dir que no hi hagué ni una sola vegada problemes greus per cap motiu.

L'abril del 1931, la revista «La Nostra Terra» —que havia estat fundada el 1928 per l'advocat Francesc Vidal i Burdils—³ publicà un editorial abrandat, titulat *Davant la història*, que saludava la República amb optimisme. «Brindam a la República la nostra cooperació més eficient —afirmava— i posam al seu servei totes les nostres forces collectives per a consolidar-la i fer-la incommovible». I afegia: «Moltes persecucions ha sofert des de la seva aparició, ja fa més de tres anys, aquesta Revista, perquè sempre representà les aspiracions pures —llavors tan combatudes— de l'autonomia mallorquina, que tan clarament tenim exposada (números de juny i juliol de 1930)».⁴

1. Francesc de B. MOLL, *Els meus primers trenta anys (1903-1934)* (Mallorca 1970), 259.

2. La meua mare m'ha explicat moltes vegades com, el dia de la proclamació de la República, Sebastià Ferretjans, líder socialista, anava repetint al Born: «Ciudadans, cordura, sensatès, visca sa República!». Aquesta dada és confirmada —i ampliada— per Alexandre (Alejandro) JAUME, *La insurrección de Octubre. Cataluña, Asturias, Baleares* (Felanitx 1935), 160-161. Sobre les recomanacions d'«ordre i civisme», vingudes precisament del Comitè Revolucionari de Mallorca, i els petits avalots del primer moment, vegeu Pere GABRIEL, *El moviment obrer a Mallorca* (Barcelona 1973), 189; J. MASCARÓ PASARIUS, *La Segunda República española*, dins *Historia de Mallorca* coordinada pel mateix autor, II (Palma de Mallorca 1975), 678-684, i Josep MASSOT I MUNTANER, *Església i societat a la Mallorca del segle xx* (Barcelona 1977), 118-119.

3. «La Nostra Terra», que fou suspesa el 1936, és la revista literària més important publicada fins ara a Mallorca. Me n'ocupo sovint a *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)* (Montserrat 1978), que cal completar amb l'article de Catalina MARTÍNEZ I TABERNER, «La Nostra Terra» (1928-1936). *Anàlisi ideològica*, «Randa», XVI (1984), 129-142.

4. «La Nostra Terra», IV (1931), 121-122.

L'autonomia i la protecció de la cultura autòctona foren una de les primeres preocupacions d'un bon grup de mallorquins conscients. L'Associació per la Cultura de Mallorca, fundada el 1923, on col·laboraren elements de tendències polítiques molt diverses, augmentà les seves activitats, entre les quals cal esmentar la protecció donada a l'«Almanac de les lletres»,⁵ i sobretot estimulà l'avantprojecte d'Estatut de les Illes Balears, acabat el 19 de juny de 1931 i presentat per l'Associació, amb «l'assentiment de les Cambres de Comerç Agrícola».⁶ L'Estatut, però, no tingué —com era d'esperar— prou caliu popular i topà amb l'oposició dels menorquins i d'alguns partits de Mallorca mateix.⁷

Els anys de la República coexistiren a Mallorca partits polítics de tota mena, que aconseguiren en general un nombre de militants molt reduït.⁸ El moviment obrer, que havia tingut una entitat més aviat es-

5. Fundat el 1921 per iniciativa de Joan Pons i Marquès, a partir del volum sisè fou ajudat per l'Associació; tampoc no passà del 1936. Cf. MASSOT, *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra*, 60-61.

6. Vegeu «La Nostra Terra», IV (1931), 204-212. Sobre l'Associació per la Cultura de Mallorca, en general, vegeu *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra*, 17-59 i 109, que cal completar amb els treballs de Gabriel JANER MANILA, *Aportació a l'estudi de l'educació a Mallorca durant la Segona República*, «Joventut Escolar», dins *L'Educació a Mallorca (Aproximació, teòrica)* (Mallorca 1977), 187-209; Damià PONS, *Nacionalisme, acció cultural i producció literària a Mallorca entre el 1917 i la Segona República*, «Randa», IX (1979), 171-183, i Mateu MORRO, *Joan Sanxo i Tous: esquerra i nacionalisme durant la II República*, «Lluc», núm. 719 (gener-febrer 1985), pàgs. 6-12.

7. Vegeu Guillem SIMÓ, *Notes per a una història del projecte d'Estatut d'Autonomia de les Illes de 1931*, «Randa», III (1976), 5-7, i Josep M. QUINTANA, *Els menorquins i l'autonomia* (Palma de Mallorca 1977). Per a l'evolució de les idees autonomistes a Mallorca, vegeu l'article de Gregori MIR i Josep MASSOT I MUNTANER, *Mallorquinisme*, a *Gran Enciclopèdia Catalana*, IX (Barcelona 1976), 498-499, i les excel·lents antologies de Gregori MIR (Anselm Lluç), *El mallorquinisme polític (1840-1936) (Del regionalisme al nacionalisme)*, 2 volums (París 1975), i de Mateu MORRO i Sebastià SERRA, *L'esquerra nacionalista a Mallorca (1900-1936)* (Barcelona 1986). Tingueu en compte l'article de Sebastià SERRA BUSQUETS, *La Veu de Mallorca. Una publicació nacionalista entre el 1909 i 1931*, «Mayurqa», XX (1981-84), 293-318.

8. El marquès de Zayas, cap de la Falange balear, explica que més d'un cop la incipient Falange de Palma no pogué pagar quantitats ridícules de diner i fins i tot hagué de prescindir del local que tenia llogat; vegeu MARQUÉS DE ZAYAS (Alfonso de Zayas y de Bobadilla), *Historia de la Vieja Guardia de Baleares* (Madrid 1955), 52-53. D'altra banda, Llorenç Vllalonga reconeix a «Lluc», juliol-agost de 1973, pàg. 20, que «quan esclatà el Moviment Nacional [...] tant la Falange com la CEDA [...] portaven una existència anèmica». Georges BERNANOS, *Els grans cementiris sota la lluna*, traducció d'Antoni-Lluç Ferrer (Barcelona 1981), 105, reconeixia: «Aquella població mallorquina s'ha assenyalat sempre per una gran indiferència a la política», i la mateixa constatació feia el seu col·lega Francis de Miomandre en un article molt favorable als revoltats que aparegué el 12 de setembre de 1936 a «Les Nouvelles Littéraires» de París i que fou traduït al diari de Palma «El Día», el 28 d'octubre del

cassa durant el segle XIX i els trenta primers anys del segle XX, adquirí una certa importància, sempre dins uns límits molt modestos, i no va poder impedir el predomini tradicional de les dretes.⁹ A les eleccions del 16 de febrer de 1936, per exemple, que donaren el triomf a les esquerres a tot l'Estat espanyol, les Balears optaren en bloc pels candidats de dretes, protegits per Joan March, «veritable cacic de la regió».¹⁰

Els fets d'octubre del 1934, durant el Bienni negre, pràcticament no tingueren cap repercussió a Mallorca, però hi donaren motiu per a una dura repressió contra les organitzacions obreres, ressenyada minuciosament per Alexandre Jaume,¹¹ preludi de la que tindria lloc dos anys després.

Les manifestacions anticlericals, tan freqüents a la Península com a contrapartida de la intervenció massiva de l'Església espanyola a favor de les dretes —amb notables, però molt escasses, excepcions—, foren gairebé inexistents a Mallorca. El marquès de Zayas en dona una llista més aviat ridícula.¹² Els únics fets d'una certa importància —l'incendi de les esglésies de Santa Fe i de Sant Jaume, acompanyat del saqueig del

mateix any, amb el títol *Lo que hemos visto: La Revolución en Mallorca*: «Los mallorquines no son aficionados a la política, y la prueba mejor está en la perfecta buena voluntad con la cual después de la caída de la monarquía este pueblo que pasaba por reaccionario se adaptó al nuevo sistema».

9. Vegeu el llibre de GABRIEL, *El moviment obrer a Mallorca*, ja citat. Esperem la pròxima publicació de l'extensa tesi doctoral de Sebastià SERRA BUSQUETS, *Les illes Balears de la Dictadura a la Segona República*, de la qual ha aparegut un resum amb el mateix títol a «Estudis Balears», I, núm. 2 (1981), pàgs. 65-86.

10. Jean BÉCARUD, *La Segunda República Española, 1931-1936. Ensayo de interpretación* (Madrid 1967), 151-183 (la referència a March és a la pàg. 167). Cf. GABRIEL, *El moviment obrer a Mallorca*, 263-268; MASCARÓ PASARIUS, *La Segunda República espanyola*, 699-700, i sobretot Joan OLIVER ARAUJO, *La II República en Baleares: elecciones y partidos políticos (Ensayo de sociología electoral balear)* (Palma de Mallorca 1983).

11. *A la insurrección de Octubre*, Jaume explica que a Búrger «con visibles muestras de emoción y simpatía fue escuchado el Sr. Companys al proclamar desde la Generalidad l'Estat Català dentro de la República Federal Española» (pàg. 207), i que a Felanitx les Jovenuts d'Esquerra foren acusades d'haver intentat de felicitar Macià (pàg. 227). Cf. GABRIEL, *El moviment obrer a Mallorca*, 242.

12. Cf. *Historia de la Vieja Guardia de Baleares*, 47-50, 68 i 80-82. Sé que més d'un cop elements de dretes —de la CEDA, de Renovación Española, carlins i japistes (cf. MASCARÓ PASARIUS, *La Segunda República española*, 735, 753-754, 756)— vigilaren esglésies i convents durant la nit, però pràcticament mai no passà res. Dono més precisions i nova documentació sobre el clima religiós de Mallorca durant la República i sobre petits incidents que s'hi produïren a *Església i societat a la Mallorca del segle XX*, 115-131, i a l'article *El bisbe Josep Miralles davant la Dictadura, la República i la guerra civil*, dins *Contribució a la història de l'Església catalana. Homenatge a mossèn Joan Bonet i Baltà* (Montserrat 1983), 295-307.

Centre Tradicionalista i dels locals d'Acció Popular i de Renovación Española—, el 5 de juny de 1936, foren conseqüència de la indignació causada per l'explosió d'una bomba, la nit anterior, a la Casa del Poble de Palma —construïda per Joan March—, en la qual resultaren ferits sis obrers. Aquesta bomba era una provocació de la Falange,¹³ fundada a Mallorca el 1933, que el 23 de maig de 1936 —mentre els seus principals dirigents eren a la presó— havia incitat a la publicació d'un «periódico clandestino» que «sale cuando le da la gana», titulat «Aquí estamos». En començar, el primer número proclamava:

«Al salir por primera vez a la luz pública este nuevo órgano de información que no está sujeto a las Leyes de la censura dictadas por un Gobierno vil y sectario que alardea de democrático y liberal, ni tampoco a los caprichos de las llamadas autoridades que en nuestras Islas no representan el sentir del pueblo que dicen que es soberano, plácenos el saludaros desde estas líneas y exponeros a continuación las normas por las cuales irá encauzada nuestra labor:

1.ª Pertenece a Falange Española de las J.O.N.S. y por lo mismo redactamos y redactaremos este periódico en una forma concisa, clara, real y viril.

2.ª No reconoceremos a ninguna de las autoridades políticas constituidas, ni más leyes que las que dimanen de nuestra organización.

[...] 4.ª Laboraremos por la desaparición del caciquismo y denunciaremos cuantos chanchullos lleven a cabo las inmorales gestoras que intentan regir nuestros municipios suplantando la voluntad popular» (pàg. 1).¹⁴

13. Cf. ZAYAS, *Historia de la Vieja Guardia de Baleares*, 114 i sobretot 160; Joan (Juan) LLABRÉS i Vicenç (Vicente) FURIÓ, *Las destrucciones de monumentos y objetos religiosos y artísticos realizadas por los rojos en Mallorca e Ibiza*, «Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana», XXVII (1937-38), 285-287; GABRIEL, *El movimiento obrer a Mallorca*, 269; MASSOT, *Església i societat a la Mallorca del segle XX*, 124-125 i 232-233. Gerardo Martínez de Tejada, *Artillería de Mallorca durante el Glorioso Alzamiento Nacional. 19 de Julio de 1936-1º de Abril de 1939-Año de la Victoria. Por el que fué Jefe del Regimiento durante todo el período* (Inca-Palma 1939), capítol I, assegura que el 5 de juny de 1936, amb motiu dels avatots produïts arran de l'atemptat contra la Casa del Poble, el general Goded feu dir al governador civil que «si las fuerzas dependientes de su autoridad no bastaban para mantener el orden, él la daría a las del Ejército para que saliesen a la calle». Guillem (Guillermo) BIBILONI, *Papeles de un aprendiz de teólogo* (Palma de Mallorca 1985), 132-133, conta que Goded envià «unos piquetes de soldados» al Seminari per evitar que els «milicianos del Frente Popular» que havien cremat Santa Fe hi entressin i hi calessin foc.

14. Sobre «Aquí estamos», cf. ZAYAS, *Historia de la Vieja Guardia de Baleares*, pàgs. 105-108. Al mateix número 1 (23 de maig de 1936), pàgs. 3-4, hi ha una exhortació als *Militares*

Bernanos ens dona un testimoniatge concloent sobre l'escassa entitat de la lluita política a Mallorca: «El meu fill [Yves] va tenir la possibilitat de freqüentar les reunions de propaganda durant tot un any sense que ell o els seus camarades [falangistes] intercanviessin amb llurs adversaris res de més greu que cops de puny. Afirmo, afirmo sobre l'honor, que en el curs dels mesos que van precedir la guerra santa, no es va cometre a l'illa cap atemptat contra les persones o contra els béns».¹⁵ Per si algú posava en dubte aquestes afirmacions, cal dir que les corrobora un altre testimoniatge menys suspecte, el del general Goded, el qual, segons la *Historia de la Cruzada*, deia que «para resolver los pequeños conflictos y disturbios, sin raíz ni consistencia, que a veces intentaban promover los dirigentes del Frente Popular, no eran precisos más que los puños».¹⁶

españoles demanant-los que agafin les armes per defensar «los valores fundamentales sin los que es vano simulacro la disciplina. Y siempre ha sido así: la última partida es siempre la partida de las armas. A última hora —ha dicho Spengler— siempre ha sido un pelotón de soldados el que ha salvado la civilización» (pàg. 3). «Jurad por vuestro honor —continúa— que no dejaréis sin respuesta el toque de guerra que se avecina» (pàg. 4). Al míting celebrat a Manacor el 2 de febrer de 1936, Joan Riera, cap de Milícies de la Falange, digué: «Yo no voy a hablaros del programa de la Falange, ya que el camarada que hablará después lo hará de modo mejor que yo pudiera hacerlo. Yo sólo pienso hablar de la Patria, de esa Patria que duerme en nuestro corazón, de ese corazón que hay que despertar, de ese corazón que hay que alistar en las primeras filas de la Falange. No por la Falange sino por España, porque a España con vuestro dormir se la está asesinando, la están matando las hordas marxistas y comunistas al servicio de Rusia, hordas marxistas que al igual que las comunistas son hijas de España, pero que conducidas por manos criminales, sin más interés, sin más ideal que el lucro personal, las llevan a la lucha fratricida que será la ruina de la Patria si no os aprestáis a la lucha como nosotros ya lo estamos. Si no lo hacéis así, allá vosotros. Nosotros, los de la Falange, preferimos morir en las calles con el pecho atravesado a balazos que permanecer en casa tranquilamente con la idiota y malhadada esperanza del ¡no pasará nada!» («Arriba», any II, núm. 32 (13 de febrer de 1936), (pàg. 3). El cap de Premsa i Propaganda, Néstor Gallego, hi assegurà: «Somos un movimiento revolucionario, el más revolucionario, el único revolucionario de España. Pero estamos y estaremos siempre contra la dinamita, contra el fusilamiento, contra el robo y contra otros procedimientos que se emplearon en Asturias, en aquello que se ha llamado revolución. También estamos contra los partidos que se llaman contrarrevolucionarios y que cuando sonaron los primeros tiros desaparecieron. Que que[de] bien entendido: Nos repugna la violencia; pero el que salga a la calle con dinamita, allí nos encontrará con dinamita. El que salga con ametralladora, allí nos encontrará con ametralladoras. Nuestro movimiento es juvenil y, por lo tanto, prefiere lo directo, ardiente y combativo. Por ahora combatimos en los mítines. Quiera Dios que no tengamos que combatir en las barricadas» (*ibid.*).

15. *Els grans cementiris sota la lluna*, 106.

16. *El Alzamiento en las Baleares*, dins *Historia de la Cruzada española*, IV (Madrid 1941), 256, 258. Aquest capítol de la *Historia de la Cruzada*, extraordinàriament ben infor-

Contràriament al que més d'un cop hom ha volgut fer suposar, les organitzacions obreres mallorquines no estaven armades (algun antic dirigent socialista parla amb èmfasi de tres o quatre pistoles...). En canvi, la Falange i altres grups de dreta s'anaren proveint d'armament i feren més o menys públicament pràctiques de tir (Zayas mateix ho confessa més una vegada).¹⁷ Sé de font directa que quan, el 17 de juliol de 1936 al matí, se celebrà a l'església de Sant Francesc, de Palma, un funeral per José Calvo Sotelo, els joves mallorquins de dretes hi assistiren desarmats —per por dels escorcolls de la policia—, però les seves germanes o les seves promeses els acompanyaren amb les pistoles sota la falda.

LA GÈNESI DE L'«ALZAMIENTO»

Guillem Colom ens explica a les seves memòries que el 18 de juliol de 1936 participà, amb altres amics, en un dinar d'homenatge a Georges Bernanos, que acabava d'obtenir el premi de l'Acadèmia francesa amb el *Journal d'un curé de campagne*, i, a la tarda, anaren a prendre el te a casa del cònsol francès. La tertúlia fou interrompuda per una telefonada urgent.¹⁸ Bé que «es palpava arreu un aire enrarit», els cotxes «cir-

mat, fou redactat, segons que m'assegura l'amic manacorí Rafel Ferrer Massanet, pel sacerdot també manacorí Mateu Nebot. Possiblement, però, Nebot fou el «negre» del periodista, igualment manacorí, Francesc Ferrari Billoch, que devia donar «color literari» a la prosa ben poc brillant de Nebot, el qual no figura a la llista de col·laboradors de la *Historia de la Cruzada* on hi ha, en canvi, Ferrari. Assenyalem de passada que, a la *Memoria* inèdita sobre la guerra civil a Mallorca redactada per mossèn Nebot, que es troba a l'Archivo Histórico de Madrid, s'afirma clarament que «Mallorca, no fue nunca roja» (Miquel [Miguel] DURAN PASTOR, 1936 en Mallorca. *Repertorio documental y notas establecidas a partir de la Memoria redactada por Mateo Nebot Antig. Con un apéndice documental relativo al periodo 1936-1939 en Menorca e Ibiza y Formentera*, I (Palma de Mallorca 1982), 7). Sobre Nebot, vegeu DURAN, *ibid.*, 2-3, i MASSOT, *Església i societat a la Mallorca del segle xx*, 161-162 i 324.

17. Vegeu, per exemple, *Historia de la Vieja Guardia de Baleares*, 61, 62, 68, 69, 79, 83-85, 115. Canuto Boloqui Álvarez, cap de Falange a Inca i més endavant cap provincial de Falange a les Balears, explicà a Damià Ferrà-Ponç: «Abans del 19 de juliol jo havia aconseguit arreplegar a Inca un centenar de pistoles amb la seva corresponent munició» (entrevista mecanografiada, inèdita). Hi ha dades molt concretes a *Historia de la Cruzada*, IV, 258-259.

18. Guillem COLOM I FERRÀ, *Entre el caliu i la cendra. Memòries (1890-1970)* (Barcelona 1972), 337. Colom assegura que «era el marquès de Zayas, cap de la Falange a Mallorca», que cridava el cònsol «urgentment a casa seva». Zayas, però, segons afirma ell mateix a la *Historia de la Vieja Guardia de Baleares*, 117, no fou tret de la presó fins a la matinada del 19. De tota manera, segons la *Historia de la Cruzada*, IV, 260, els falangistes detinguts al fort de Sant Carles podien sortir lliurement «para asistir en la capital a las reuniones clandestinas y reintegrarse voluntariamente al castillo con las luces del alba».

culaven plens de gent benestant, frisoza de partir a celebrar el final de setmana» i «res no semblava indicar la commoció que aleshores ja estrema mitja Espanya».¹⁹ En realitat, però, feia dies que corrien de mà en mà fulls clandestins en els quals «se procuraba tener al corriente de lo que se preparaba a los comprometidos»,²⁰ és a dir, com a la resta de l'Estat espanyol, els militars simpatitzants amb la UME (Unión Militar Española) i els grups polítics de dretes, sense cap excepció.

La *Historia de la Cruzada* ens permet de saber que el moviment contra la República fou preparat a Mallorca, d'acord amb el general Manuel Goded —que era comandant militar de les Balears des de feia pocs mesos—,²¹ per la Junta divisionària constituïda a Palma en relació amb la Junta central de la UME, que seguia les ordres de Mola i de Franco. Aquesta Junta divisionària era presidida pel comandant Mateu Torres Bestard²² i hi havia representants d'Infanteria, de Cavalleria, d'Artilleria, d'Enginyers, d'Intendència, de Sanitat i de la Caixa de Recluta; tenia enllaços amb Pamplona, Madrid, Barcelona i València.²³ Els grups de dretes que actuaven d'acord amb la Junta —molt minoritaris— eren la Comunió Tradicionalista, dirigida per Josep Quint-Zaforteza;²⁴ la

19. COLOM, *Entre el caliu i la cendra*, 337-338. Llorenç Villalonga explica a «Lluc», juliol-agost de 1973, pàg. 20, que «quan esclatà el Moviment Nacional, molts pensàrem que tot s'arranjaria amb una crisi ministerial i ens creuàrem de braços».

20. L. QUINTANA, *Dos páginas de la historia de una revolución. Mallorca siempre española. Días rojos en una ciudad bética (Impresiones, enseñanzas y contrastes)* (Cádiz 1938), 16.

21. Goded, conspirador nat, ja s'havia posat d'acord amb Mola sobre la necessitat d'endegar «un posible alzamiento» tot just abans de partir cap a Mallorca, el març de 1936, segons B. FÉLIX MAÍZ, *Mola, aquel hombre. Diario de la Conspiración, 1936* (Barcelona 1976), 64. Val a dir que l'opinió de Franco sobre Goded no era positiva: Ramón SERRANO SUÑER, *Entre el silencio y la propaganda, la historia como fue. Memorias* (Barcelona 1977), 50, assenyala que «Franco desconfiaba de Goded y vivía respecto a él en una tensión de rivalidad a la que Goded correspondía». També ens consta que era negativa l'opinió de Sanjurjo sobre Goded, d'acord amb les confidències que n'explica. Pedro SAINZ RODRÍGUEZ, *Testimonio y recuerdos* (Barcelona 1978), 247. Goded tampoc no era benvist per Mola (Guillermo CABANELLAS, *Cuatro generales. 1. Preludio a la guerra civil* (Barcelona 1977), 477), ni per José Antonio Primo de Rivera (SERRANO SUÑER, *op. cit.*, 54).

22. Comandant d'Infanteria, de la Comandància Militar de Mallorca, segons José COUCEIRO TOVAR, *Hombres que decidieron (17 a 22 de julio de 1936)* (Madrid 1969), 740, amic personal de Franco, més endavant governador civil.

23. Vegeu-ne els noms a *Historia de la Cruzada*; IV, 258. El representant d'Enginyers, el tinent Ladislao López Bassa, era falangista; més tard intervingué en els fets que portaren a l'empresonament de Manuel Hedilla i tingué càrrecs importants en la Falange «unificada». Cf. també Manuel GODED, *Un «faccioso» cien por cien* (Zaragoza 1938), 28-29.

24. Segons Damià Contestí Sastre de Estacahar —redactor del *Breve resumen de situación del Carlismo Balear bajo la II República*, dins J. MASCARÓ PASARIUS, *La Segunda*

Falange Española de las JONS, dirigida pel marquès de Zayas;²⁵ Renovación Española —el partit de Calvo Sotelo—, dirigida per Francisco Pérez y Sánchez i pel capità d'Infanteria Eduardo García de la Serena;²⁶ Movilización civil de Acción Popular, dirigida per Joan Serra, i Juventud de Acción Popular (JAP), dirigida per Sebastià Feliu Blanes, aquests dos darrers partits obedients a Gil Robles.²⁷ Les reunions dels conjurats tenien lloc, sense cap mena de destorb, a diversos llocs: al palau de Josep Quint-Zaforteza, a vegades a casa del marquès de Zayas o al Círculo Tradicionalista...²⁸ Col·laboraren també en els preparatius de

República española, 751-755—, els afiliats illencs al carlisme eren de cinc a sis mil i el 4 de maig de 1933 feren un miting al Teatre Balear de Palma al qual assistiren més de dos mil cinc-cents carlins i molts simpatitzants.

25. La Falange, creada oficialment per José Antonio Primo de Rivera el 29 d'octubre de 1933, fou trasplantada a Mallorca entre l'octubre i el novembre del mateix any. El feixisme tenia uns precedents —més teòrics que res— a les Illes, que han estat analitzats per Damià FERRÀ-PONÇ, *Cultura i política a Mallorca* (I), «Randa», II (1976), 123-150. Entre el 1935 i el 1936, la Falange aconseguí minúsculs grups d'afiliats a la major part de pobles de Mallorca i el gener de 1936 intentà de celebrar un primer acte públic a l'illa, al Teatre Principal de Manacor, que hagué d'ésser suspès i tingué lloc finalment el 2 de febrer (cf. «Arriba», any II, núm. 32 (13 de febrer de 1936), pàgs. 2-3). Sobre la migradesa dels efectius falangistes a Mallorca abans del 19 de juliol, vegeu BERNANOS, *Els grans cementiris sota la lluna*, 91-92, i la nota corresponent. Vegeu també MASCARÓ PASARIUS, *La Segunda República española, 736-751*, la *Historia de la Vieja Guardia* ja esmentada de Zayas i les revistes «Aquí estamos» i «Falange».

26. Renovación Española, partit monàrquic alfonsí, fou creat a Madrid el gener de 1933 i a Mallorca al cap d'un any. Cf. MASCARÓ PASARIUS, *La Segunda República española*, 733-736.

27. Sobre la CEDA i l'Acción Popular a Mallorca, vegeu José MONGE Y BERNAL, *Acción Popular (Estudios de biología política)* (Madrid 1936), 943, 948, i MASCARÓ PASARIUS, *La Segunda República española, 755-756*. Les relacions entre falangistes i japistes no eren gaire cordials, ni a Mallorca ni arreu de l'Estat (cf. BERNANOS, *Els grans cementiris sota la lluna*, 91-92 i 96, i les notes corresponents).

28. Vegeu *Historia de la Cruzada*, IV, 258; ZAYAS, *Historia de la Vieja Guardia de Baleares*, 114. Referint-se a aquestes reunions i a d'altres actuacions, Zayas afirma a la pàg. 118: «Considerando lo anteriormente relatado, puede afirmarse que una de las muestras de la bancarrota del Gobierno era el completo abandono en que le dejaron los que tenían la misión de velar por su seguridad. Nuestros movimientos y concentraciones por nadie fueron advertidos o, por lo menos, nadie los denunció». En realitat, hom havia denunciat més d'un cop les activitats subversives dels grups dretans, però el Govern Civil no en feu cas, segons que declarà a Barcelona Ignasi Ferretjans, president de la UGT de les Balears i de l'Agrupació Socialista de Palma i primer tinent d'alcalde de l'Ajuntament de la mateixa ciutat. En una crònica anònima, en castellà, titulada —en català— *El 18 de juliol a Palma de Mallorca*, «Suplement de "El Obrero Balear"», núm. 1, pàg. 4, Ferretjans explicava que «algunas semanas antes de producirse el movimiento faccioso, las organizaciones obreras y

la conspiració, a la mesura de les seves possibilitats, els vint-i-nou oficials de Cavalleria dels regiments d'Alcalá de Henares empresonats al fort de Sant Carles, de Potopí, des del final del mes de juny de 1935.²⁹

De bon començament hom parlà amb insistència —com a la Península— de l'espectre d'un complot comunista preparat per a molt aviat, que justificava una intervenció enèrgica que el fes avortar abans de néixer. El 1940, per exemple, Gay de Montellà escrivia:

«¿Qué pasó en Palma de Mallorca en la mañana del 19 de julio? Sobre aviso las autoridades militares del complot revolucionario que debía estallar dentro de pocos días obedeciendo las órdenes del Frente Popular y del Komintern, la ciudad estaba en pie de guerra. Habían sido detenidos los cabecillas de la proyectada revolución y había sido intervenida la llamada Casa del Pueblo».³⁰

partidos antifascistas llamaron la atención al gobernador civil sobre la efervescencia que se notaba entre los elementos desafectos al Régimen. Le hicimos varias denuncias concretas sobre reuniones ilegales, depósitos de armas y propaganda facciosa en los cuarteles. A tal extremo llegaba la actividad facciosa, que nuestras organizaciones se vieron precisadas a tomar medidas para salvaguardar la vida y domicilios de nuestros militantes más destacados» (a propòsit d'aquest darrer extrem, cf. *Historia de la Cruzada*, IV, 260, i ZAYAS, *Historia de la Vieja Guardia de Baleares*, 118).

29. Sobre aquests «Jinetes de Alcalá», que esdevingueren famosos a Mallorca, vegeu *Historia de la Cruzada*, IV, 258; J. MASCARÓ PASARIUS, *El Movimiento Nacional en Mallorca*, dins la *Historia de Mallorca*, coordinada per Mascaró mateix, II (Palma de Mallorca 1975), 780-781; ZAYAS, *Història de la Vieja Guardia de Baleares*, 116-117; MARTÍNEZ DE TEJADA, *Artillería de Mallorca durante el Glorioso Alzamiento Nacional*, capítol IX; *Homenaje de cariño*, «Aquí estamos», núm. 6 (29 d'agost de 1936), pàg. 8; *Los oficiales de Alcalá de Henares*, «Correo de Mallorca», 14 novembre de 1936, pàg. 3.

30. R. GAY DE MONTELLÀ, *Atalayas de Mallorca. La guerra en el mar latino (Julio 1936-Abril 1939)* (Barcelona 1940), 113. Cf. afirmacions semblats a QUINTANA, *Dos páginas de la historia de una revolución*, 16; Norman BRAY, *Mallorca salvada* (Palma de Mallorca 1937), 14; A. R. i R. K. WEEKES, *Son of Spain* (London-Melbourne 1938), 148, 195-196. Bernanos mateix, en la seva etapa «franquista», escrivia a «Sept» el 16 d'octubre de 1936: «Quand nous attendions de jour en jour le coup d'État communiste qu'a brisé l'initiative du général Franco, l'occasion m'a été offerte d'honorer publiquement la mémoire de Sotelo» (BERNANOS, *Essais et écrits de combat, I* (Paris 1971), 1.433). Encara no fa gaires anys FRANCISCO ESTABÉN RUIZ, *De lo bélico mallorquín*, a *Historia de Mallorca*, coordinada per J. MASCARÓ PASARIUS, IV (Palma de Mallorca 1971), 654, repetia: «Para el Ejército —al margen de ideas políticas— sólo de ganar por mano la inevitable confrontación de fuerza que para agosto tenía preparado [sic] el Frente Popular se trataba». I Rafael de la GUARDIA Y PASCUAL DE POBIL, *Crónica de la Aeronáutica Naval Española*, II (Madrid 1977), 1.055,

Aquesta acusació, repetida fins a la sacietat, no tenia cap fonament, com ha demostrat brillantment —si és que calia— Southworth³¹ i com ha hagut d'admetre La Cierva mateix.³²

Els dretans mallorquins encara anaren més enllà en la seva guerra psicològica: arribaren a falsificar documents, que després «localitzaren» a casa d'esquerrans destacats, per tal de poder demostrar que hi havia preparada una revolta comunista imminent. «Prended sorpresa Jefes Ejército con inmediata implacable dureza extirpar libre justicia pueblo de enemigos idea, fascio, derechas y autoridad civil si vacila. Todo intento derechas responded terror, libertando proletarios, 48 horas venganza popular», deia, per exemple, un telegrama suposadament trobat a la taula del batlle d'Inca Antoni Mateu, sotmès a consell de guerra i afusellat més endavant.³³

18 DE JULIOL, HORA ZERO

Segons directrius de Mola, del 25 de maig de 1936, les tropes de les Balears, les Canàries i el Marroc havien de romandre «en actitud pasiva» i aixecar-se només «en el caso probable que el Gobierno acuerde traer a la Península fuerzas de choque».³⁴ Més endavant, però, el pla

assegura que el 18 de juliol de 1936 «los extremistas se reúnen y se disponen a hacerse dueños de Palma, deteniendo por sorpresa a los militares y personas de derechas, pero la acción de las fuerzas del Ejército empieza antes...».

31. Herbet Rutledge SOUTHWORTH, *Le mythe de la croisade de Franco* (s. 11. 1964), 163-176. Vegeu també, del mateix autor, *Conspiración contra la República. Los "Documentos secretos comunistas" fueron elaborados por Tomás Borrás*, «Historia 16», núm. 26 (juny 1978), pàgs. 41-57.

32. Ricardo de la CIERVA, *Historia ilustrada de la guerra civil española*, I (s. 11. 1970), 216-218; *Historia de la guerra civil española*, I (Madrid 1969), 708-709.

33. DURAN, *1936 en Mallorca*, I, 43-44 (document ja jubilat parcialment a *Historia de la Cruzada*, IV, 262). Igualment matusser és un *Informe confidencial n.º 3*, la còpia del qual és signada pel cap de policia F. Barrado i que degué servir per condemnar a mort l'exdiputat socialista Alexandre Jaume (DURAN, *op. cit.*, IV, 533-534). Aquestes i altres falsedats foren cregudes de bona fe per una gran part de la població mallorquina. N'és una mostra excel·lent la carta del bisbe Miralles al cardenal Hinsley, que comento a l'apèndix a la traducció catalana de BERNANOS, *Els grans cementiris sota la lluna*, 320-321 (amb documentació inèdita procedent de l'arxiu de la família, d'Alexandre Jaume) i que publico sencera a «Randa», XVIII (1985), 160-190.

34. Document citat per Joaquín PÉREZ MADRIGAL, *Augurios, estallidos y episodios de la guerra civil* (Ávila 1937), 291. L'esmenta també LA CIERVA, *Historia de la guerra civil española*, I, 772.

canvià: les forces del Marroc havien de desembarcar immediatament a Màlaga i a Algesires; el general Franco havia d'anar de les Canàries al Marroc, i el general Goded, després d'assegurar-se el domini de les Balears, havia de traslladar-se a València (aviat substituïda per Barcelona, on Goded tenia bons amics).³⁵ Després de moltes vacil·lacions, la data de la sublevació fou fixada el 18 de juliol per a uns indrets i el 19 per als altres.³⁶ De tota manera, la guarnició del Marroc s'aixecà anticipadament, el 17 a les cinc de la tarda, i el 18 al matí ja controlava tot el Protectorat.³⁷ Era l'inici d'una guerra fratricida i despietada, tot i que de primer moment semblés que acabaria —a favor o en contra de la República— en pocs dies.

A Mallorca, hom havia cregut que l'aixecament seria el 17 de juliol. El marquès de Zayas explica que a les dues de la matinada d'aquest dia es contaren a Palma diverses columnes de falangistes procedents de Santanyí, Campos, Ses Salines, Manacor, Porreres, Inca, Alcúdia, Búger, Campanet, etc., en total —si l'hem de creure— uns tres-cents homes, els quals hagueren de retornar d'amagat a casa seva.³⁸

El 18 de juliol al matí ja arribà a les Illes la notícia de «pronunciamiento» del Marroc. El Govern prengué de seguida algunes precaucions, que resultaren ben inútils: interrupció de les comunicacions telegràfiques i telefòniques amb la Península, allunyament dels pilots militars, interrogatori de Goded, contactes amb els caps militars.³⁹

35. Cf. LA CIERVA, *Historia de la guerra civil española*, I, 783-784, 785 i 787.

36. LA CIERVA, *Historia de la guerra civil española*, I, 804-805, creu més aviat en la teoria d'un aixecament massiu el 18. Pel que fa a Mallorca, és cert que Goded rebé un telegrama de Barcelona que fixava la data, tant per a Barcelona com per a Mallorca, a les quatre de la matinada del 19. Aquest telegrama li arribà «aproximadamente el 16 de Julio», segons el seu fill, Manuel GODED, *Un «faccioso» cien por cien*, 33. Nebot, però, precisa que el telegrama arribà el 18 a la tarda i que fou lliurat a Goded pel comandant Torres Bestard el mateix dia a les sis (*Historia de la Cruzada*, IV, 261; DURAN, *1936 en Mallorca*, I, 8 i 48-49). Francisco LACRUZ, *El Alzamiento, la Revolución y el Terror en Barcelona* (Barcelona 1943), 14, ens informa que el 17 de juliol Goded envià a Barcelona, amb importants instruccions, el seu principal enllaç, el comandant d'Infanteria retirat Mateu Llobera, el qual el 18 tornà a partir cap a Palma, després de posar a Goded el telegrama en qüestió.

37. Cf. LA CIERVA, *Historia de la guerra civil española*, I, 816; *Historia ilustrada de la guerra civil española*, I, 253-256.

38. ZAYAS, *Historia de la Vieja Guardia de Baleares*, 117-118.

39. Cf. GODED, *Un «faccioso» cien por cien*, 34-35. Andrés GARCÍA LACALLE, *Mitos y verdades. La aviación de caza en la guerra española* (México 1973), 87, assenyalava que

El governador civil de les Balears, l'escriptor madrileny Antonio Espina —que havia pres possessió del seu càrrec el dia 9—,⁴⁰ cridà al seu despatx el general Goded per demanar-li si el Govern de la República podia comptar amb la seva adhesió. Goded contestà: «No faltaba más ¡naturalmente!», i Espina es donà per satisfet.⁴¹

Els representants del Front Popular de les Balears, inquiets per la marxa dels esdeveniments, acordaren de manifestar la seva adhesió a la República i adreçar una crida a tots els ciutadans, «als republicans i als obrers, i en general a tots treballadors lliures», perquè estiguessin disposats «amb tota energia i en qualsevol terreny a defensar el règim republicà contra un possible intent subversiu i reaccionari dels enemics de la

el 18 de juliol els tinents Miguel Kiriguin i Ricardo Monedero Zarza, pilots de la base d'hidro de Pollença, «cumplimentando la orden radiada por el Director de Aeronáutica [...], se presentaron, al amanecer, en el aeródromo de Mallorca y comunicaron al piloto del trimotor Fokker, de la LAPE, Teodosio Pombo, que los trasladase urgentemente a Los Alcázares. Pombo intentó resistirse al cumplimiento de esta orden, pero la actitud de los tenientes y la de su propio radiotelegrafista, Álvaro Bielsa, le forzaron a obedecer» (cf. DURAN, 1936 en Mallorca, I, 9 i 49, i III, 529-530). Gerardo MARTÍNEZ DE TEJADA, *La Artillería de Mallorca durante el Glorioso Alzamiento Nacional*, capítol I, ens assabenta que «a las ocho de la noche del sábado 18, cuando ya estábamos voluntariamente acuartelados los Jefes, Oficiales y Suboficiales del Grupo, llegó de Madrid una urgente llamada telefónica al Jefe de Artillería de Palma. Inmediatamente acudí al aparato y resultó ser el Subsecretario de Guerra Cruz Boullosa. ¿Qué pasa en Palma? fue la pregunta que llegó por el hilo. En Palma, mi General, no pasa nada... por ahora. —Bien, me alegro y espero que de ocurrir alguna cosa extraordinaria me avisará en seguida. Descuide, mi General. —Pues entonces, de acuerdo; yo no me moveré del Ministerio para nada y si algo ocurre confío en saberlo en seguida. —Conforme y a sus órdenes. Me fui a Comandancia General a dar cuenta al General Goded de lo ocurrido y ésta fue la última vez que le vi. Me despedí muy satisfecho y recuerdo perfectamente sus últimas palabras. *Mañana nos comemos este queso*. Hasta mañana y no olvide V. la contraseña: ¡Santiago y España!» (cf. DURAN, 1936 en Mallorca, I, 50).

40. «Correo de Mallorca», 9 de juliol de 1936, pàg. 2. A la documentació per a la seva *Memoria*, Nebot fa constar que Espina «se hizo cargo del Gobierno civil el día 9 de julio», d'acord amb la Causa 18/1937, fol. 64 (papers inèdits, Arxiu R. Ferrer Massanet; cf. en el mateix sentit DURAN, 1936 en Mallorca, III, 517), però a *Historia de la Cruzada*, IV, 260, posa per error el dia 10.

41. GODED, *Un «fascioso» cien por cien*, 35-36. Segons Manuel Goded, Espina tenia ordre de detenció contra el seu pare i tant el tinent coronel de la Guàrdia Civil, Álvarez Osorio, com el tinent que comandava els Guàrdies d'Assalt —«más fascista que nosotros» (es devia tractar del tinent, ara general, Mateu Riera Escandell, mallorquí, entrevistat per Llorenç Capellà a *Memòria civil*, XXXVIII (21 de setembre de 1986), II-III)— no estigueren disposats a complir aquesta ordre (pàg. 35). De tota manera, Goded prengué les seves precaucions per impedir la detenció (cf. *ibid.*; *Historia de la Cruzada*, IV, 260-261, i DURAN, 1936 en Mallorca, I, 49-50, 51, i III, 517 i 529).

República i del poble».⁴² Foren demanades armes a Espina, en previsió d'un aixecament dels militars i dels elements de dreta, però el governador respongué que tenia forces suficients per garantir l'ordre i que Goded li havia donat paraula d'honor de mantenir-se al costat del Govern legalment constituït.⁴³

L'única reacció violenta dels partidaris de la República fou un intent d'assaltar el Círculo Mallorquí, considerat un focus «de militars rebels i de paisans feixistes». Jaume Garcia i Ignasi Ferretjans, però, els en dissuadiren.⁴⁴ Poques hores més tard, sorpresos per la declaració d'estat de guerra, hagueren d'optar per fugir o amagar-se.

19 DE JULIOL: GODED S'INCORPORA AL «MOVIMENT»

Ja el dia 10 de juliol, si hem de fer cas de les declaracions del comandant d'Estat Major Josep Clar Pujol, Goded li havia donat personalment «las órdenes y bandos redactados por S. E. indicando inclusive donde convenía fijarlos».⁴⁵ El 17 i el 18, Goded «manifestó a los Jefes de cuerpos sus intenciones recabando para sí toda la responsabili-

42. Document en castellà, signat per Jaume Garcia, President del Front Popular i de la Diputació, cap dels prietistes mallorquins, publicat a *Historia de la Cruzada*, IV, 261-262.

43. Manuel PÉREZ, *Cuatro meses de barbarie. Mallorca bajo el terror fascista* (València 1937), 10; DURAN, *1936 en Mallorca*, I, 51-52, i III, 517. Val a dir que els milers de fusells que hi havia al Parc d'Artilleria (40.000 segons *Historia de la Cruzada*, IV, 261) havien estat sabotejats: F. FERRARI BILLOCH, *Mallorca contra los rojos. Fracaso de los desembarcos marxistas en la isla (Diario de un combatiente)*, 4.ª edició (Palma de Mallorca 1937), 39, assenyala que al Parc hi havia «almacenados miles de máusers [...] sin cerrojos. Éstos habían sido puestos a buen recaudo por elementos del movimiento. Ah, es que los tipos de la Casa del Pueblo confiaban también en esas armas y se habían tomado las necesarias precauciones».

44. *Historia de la Cruzada*, IV, 262; DURAN, *1936 en Mallorca*, I, 8, i II, 405. «Bastaron para aplacar su ira [d'uns dos-cents "individuos" que volien assaltar el "Círculo Mercantil"] unes reconvenções de Jaime García [...] y de un tal Ferretjans, que recorrían sin cesar durante toda la noche la población en automóvil, desde el Hotel Alhambra, por el Paseo del Borne, hasta el Instituto, desde los arrabales a los mercados, para cerciorarse de que nada ocurría», diu la *Historia de la Cruzada*, *ibid.* En un interviu publicat al «Suplemento de "El Obrero Balear"», de Barcelona, núm. 2 (1 de maig de 1937), pàg. 2, Ferretjans declara que no s'assabentà de «l'alçament» fins a dos quarts de vuit del matí del 19, «quan em dirigia al govern civil —on gairebé m'hi havia passat ja tota la nit— pel carrer d'en Marquès».

45. DURAN, *1936 en Mallorca*, II, 403.

dad»,⁴⁶ i donà ordres concretes per a la preparació de les columnes que havien d'ocupar Palma.⁴⁷

Des del 18 de juliol a la tarda hi hagué una activitat febril i plena de nerviosisme entre els elements compromesos amb els militars aixecats al Marroc. Ens consta que els oficials d'Artilleria s'aquarteraren voluntàriament, esperant ordres.⁴⁸ Sabem també que des de les dues de la tarda un grup de falangistes es concentrà a casa del cap de Milícies, Mateu Palmer (avinguda d'Estanislau Figueras, número 14); un altre grup, a casa del falangista Alemany (i anteriorment a casa de Georges Bernanos),⁴⁹ i d'altres a Capitanía General (o Comandància Militar,

46. *Ibid.*, II, 403 i 405. Naturalment, aquests dies hi hagué constant soroll de sabres a Mallorca, emulant el que es produïa arreu de l'Estat i del qual dona bona idea el ja esmentat «Diario de la Conspiración» de B. FÉLIX MAÍZ, *Mola, aquel hombre*. A la seva memòria *Datos para historiar el Movimiento Nacional en Baleares* (text mecanografiat inèdit, que vaig poder conèixer gràcies a la generositat del senyor Gerard M. Thomàs), el tinent coronel Luis García Ruiz explica que «pocos días antes del Movimiento se presentaron en mi despacho los Comandantes de Infantería Sres. Torres y Llovera (enlaces) y me anunciaron que habían hablado con el General Goded y acordado que yo me encargara del mando al salir el General para la Península» (ja veurem com finalment se n'encarregà el coronel Díaz de Freijó, que es queixà a Goded «porque no se contaba con él»). «Días también antes del Movimiento solicitaron de mí [García Ruiz] una entrevista el Coronel Ramos y el Tte. Coronel Jefe de la Guardia Civil Sr. Osorio, la que se celebró en el Círculo Mallorquín y en la que hablamos de la inminencia de acontecimientos y de la actitud de las guarniciones de Marruecos; me pidieron los dos, que como amigo que yo era de Goded le indicara que no se precipitara, pues *las Baleares no podían resolver nada siendo mejor esperar a que las cosas se solucionaran en la Península*; les contesté airado que yo no le decía tal cosa a Goded, porque opinaba como el General y que lo menos que podíamos hacer era dar apoyo moral a los compañeros de Marruecos y la Península, haciéndonos solidarios de ellos y mientras podíamos darles refuerzos si llegaba el caso. Me faltó tiempo para poner en antecedentes al general Goded, el que me dijo que ya sabía que no se podía fiar de esos dos jefes», El 17 de juliol mateix, García Ruiz anà a veure Goded, «al que me encontré preocupado porque entre otras cosas me dijo: que el Coronel del Regimiento de Infantería Díaz de Freijó hacía quince días que no se dejaba ver, yo le indiqué que al día siguiente se le presentaría, pues estaba de Jefe de día». La nit del 18, d'altra banda, «se presentó en Capitanía vestido de paisano el Capitán de Artillería P. A. Sr. Casares y, muy nervioso, quiso hablar con el General; con las naturales precauciones se le dejó en su despacho acompañado del hijo del General; después de un buen rato salió el hijo de Goded muy contento, diciéndonos que la Marina estaba con nosotros; más tarde me anunció Goded que definitivamente, al día siguiente, se publicaría el Estado de Guerra» (pàgs. 2-3).

47. DURAN, *1936 en Mallorca*, I, 8, 53-54 i 59-60.

48. Vegeu abans, nota 39. Cf. DURAN, *1936 en Mallorca*, I, 50.

49. Sobre l'actitud de Bernanos, originàriament profalangista, vegeu MASSOT, *Església i societat a la Mallorca del segle XX*, 216-308, i el pròleg i les notes a BERNANOS, *Els grans cementiris sota la lluna*, complementats per l'article *Documents del bisbe Josep Miralles contra "Les Grands Cimetières sous la lune" de Bernanos*, «Randa», XVIII (1985), 157-203.

com es deia oficialment aleshores),⁵⁰ on hi havia «en guàrdia permanent» els vint-i-dos oficials d'Alcalà que havien estat alliberats aquell dia.⁵¹ Un altre grup de «patriotas, sin sueño», vetllaren al Círculo —al costat mateix de Capitanía— esperant de sortir «a la del alba» a «conquistar la paz en la guerra».⁵² Un altre grup d'una trentena de persones, més afins per l'amistat que per la ideologia, de procedència més o menys aristocràtica, s'aplegaren a casa del marquès de la Torre, al carrer de la Portella, i a la matinada fins i tot hi oïren missa, celebrada per un excèntric capellà falangista en males relacions amb el bisbe Josep Miralles, Joan Crespí i Nicolau.⁵³ Aquella nit, ens diuen testimonis presencials, les portes del local d'Acción Popular només s'obrien amb els tres cops convinguts...⁵⁴

Al Quarter de Cavalleria, al costat de Capitanía General, es reuniren, segons Ferrari, 80 membres d'Acción Popular, 40 falangistes, i 30 membres de Renovación i tradicionalistes; tot plegat cent cinquanta homes.⁵⁵ No tots els militars veien amb bons ulls aquesta col·labora-

F. Ferrari Billoch, en un article aparegut a «Domingo» de Sant Sebastià el 28 d'agost de 1938, assegura que el fill falangista de Georges Bernanos, Yves, «formó en la escuadra de Néstor Gallego y quedó concentrado en la noche del 18 al 19 de Julio en la casa número 13 de la calle de San Felio, domicilio del conocido falangista José Fiol».

50. ZAYAS, *Historia de la Vieja Guardia de Baleares*, 119. Segons *Historia de la Cruzada*, IV, 261, «cerca de las cuatro de la mañana del 19, los falangistas reunidos en la casa del señor Palmer, armados con fusiles y pistolas ametralladoras, vestidos ya con la camisa azul, salieron en dos camionetas y se detuvieron frente al Cuartel de Caballería [...]. El centinela los contuvo con el grito reglamentario: —¡Alto! ¿Quién vive? Los falangistas respondieron con un nuevo grito: ¡Arriba España! Y sin más requerimientos, a esta sola voz, las puertas del Cuartel se abrieron para dejarles franco el paso».

51. GODED, *Un «faccioso» cien por cien*, 35. Cf. DURAN, *1936 en Mallorca*, I, 44-45.

52. Segons un discurs de Llorenç Riber, llegit al Círculo el dia 1 d'abril de 1940, amb motiu del descobriment d'una làpida «en honor de los caídos socios del "Círculo Mallorquín"», publicat sencer a «Correo de Mallorca», 2 d'abril de 1940, pàg. 3.

53. Informació que em donà, amb detalls complementaris, el 15 d'octubre de 1979, el meu oncle Antoni Montaner, testimoni presencial.

54. FERRARI BILLOCH, *Mallorca contra los rojos*, 38.

55. *Ibid.*, 39. En canvi, *Historia de la Cruzada*, IV, 263, augmenta la xifra de falangistes a 70, parla de 50 membres de la JAP i 25 «entre requetés y afiliados de Renovación Española». GODED, *Un «faccioso» cien por cien*, 38, fa al·lusió també a uns seixanta o setanta falangistes «que desde las siete de la mañana estaban dentro del Gobierno Militar armados con mosquetones del Ejército, con alguna que otra camisa azul...». Francesc de B. MOLL, *Els altres quaranta anys* (Mallorca 1975), 29, ens assegura que, segons el testimoniatge de la seva muller, el matí del diumenge dia 19 hi havia «homes que seien dins la Seu, a diversos bancs, sense estar atents a cap missa»; «eren falangistes que esperaven que els cridassin de Capitanía General per donar-los armes».

ció de l'element civil i alguns falangistes no dissimulaven el menyspreu que sentien per aquests militars,⁵⁶ però les circumstàncies imposaven la unió de totes les forces possibles,⁵⁷ tant a la ciutat com a la part forana, on els petits nuclis de falangistes esperaven ansiosament ordres per mitjà del telèfon.⁵⁸

El matí del 19, Goded estava neguitós perquè la Ràdio Associació de Barcelona no transmetia, tal com estava convingut, ni marxes militars ni un discurs patriòtic del comandant Francesc Mut. Finalment, però, es tranquil·litza en parlar per telèfon amb el general Fernández Burriel, que li assegurà que tot anava bé a Barcelona, i en tenir-ne notícies directes a través del comandant Llobera.⁵⁹

Un cop segur que tot anava tal com estava previst, el general Goded manà per escrit als caps militars de sortir al carrer, «según está ordenado», a les 7,30. Tejada ens explica que rebé aquesta ordre a les 7 i que aleshores reuní la tropa i l'arengà, amb un resultat totalment satisfactori; el mateix feren els oficials a les bateries destacades.⁶⁰ Una escena semblant devia tenir lloc a les altres casernes. Sé en concret que els soldats del regiment d'Infanteria número 36, després de formar

56. DURAN, *1936 en Mallorca*, II, 403, publica una nota de Nebot treta d'una declaració del militar falangista López Bassa segons la qual «se montó para los Oficiales de Caballería y Junta de la división guardia en Comandancia internándose por la comunicación del Cuartel de Caballería [cf. *Historia de la Cruzada*, IV, 258] miembros de Falange y Milicias así como armamento por ellos aportado. Es de notar la enemiga del E[stado] M[ayor] dice [sic] a la participación de las Milicias en el Movimiento nacional». Sobre la mala entesa entre Falange i militars vegeu, per exemple, MASSOT, *Església i societat a la Mallorca del segle xx*, 248-252, i BERNANOS, *Els grans cementiris sota la lluna*, 95-96, 103, 104.

57. La *Historia de la Cruzada*, IV, 261, posa en relleu que Goded «no disponía de muchas fuerzas para dominar la posible resistencia de las masas obreras», ja que «de todas las unidades militares de la isla, la más fuerte no tenía muy por encima de doscientos soldados; era el batallón destacado en Inca. Por razón de esta escasez de fuerzas, era necesario que la colaboración civil fuese lo más amplia y considerable posible».

58. N'és un bon exemple el cas d'Inca, que coneixem a través de la informació que Canuto Boloqui donà a Damià Ferrà-Ponç: «El metge Femenias, a Inca, era falangista. I esperàvem l'ordre de sublevar-nos a través del seu telèfon on hi havia sempre de guàrdia un element de Falange. El que estava al telèfon vengué a avisar-me. Em donaren l'ordre d'estar llest per actuar». També a Inca hi havia tibantors entre la Falange i el comandament militar: quan Boloqui hagué ocupat la ciutat, d'acord amb la Guàrdia Civil, «el cap militar [Hilario Vicente] em digué: "I per què has fet això?" Li vaig dir: "Senzillament perquè em surt dels collons"». Remarquem de passada que Boloqui comptava amb uns vuitanta falangistes a Inca.

59. *Historia de la Cruzada*, IV, 262-263; LACRUZ, *El Alzamiento, la Revolución y el Terror en Barcelona*, 16-17; DURAN, *1936 en Mallorca*, I, 8 i 9.

60. MARTÍNEZ DE TEJADA, *La Artillería de Mallorca durante el Glorioso Alzamiento Nacional*, capítol II.

al pati del «quarter del Carme», foren duts a les avingudes, just davant l'Institut Ramon Llull, on el coronel Aurelio Díaz de Freijó els va arengar.⁶¹

A les 7,30 del matí, un piquet d'Infanteria, comandat pel capità Ramon Fortuny i Truyols,⁶² llegí davant Capitanía el ban del general Goded pel qual declarava l'estat de guerra a totes les illes Balears, n'assumia «el mando absoluto», destituïa les autoritats civils, i cridava els soldats que tenien permís, els de «quota» —és a dir, pertanyents a classes benestants— dels «reemplazos» de 1931-1935, i tots els altres soldats d'aquests mateixos «reemplazos» que volguessin contribuir voluntàriament «a este Movimiento salvador de España». Prevenint dràsticament una possible oposició, advertia que «será pasado por las armas todo aquel que intente en cualquier forma, de obra o de palabra, hacer la más mínima resistencia al Movimiento salvador de España. — Con igual ejemplaridad se castigará el más ligero intento de producir huelgas o sabotajes de cualquier clase y la tenencia de armas, que deben ser entregadas inmediatamente en los cuarteles».⁶³

Ràpidament i sense cap problema, d'acord amb un pla preestablert, foren ocupats —amb canons i metralladores— el centre de la ciutat, l'Ajuntament —on hi havia vint guàrdies municipals que lliuraren les armes a la primera insinuació—,⁶⁴ la Diputació, el Govern Civil —on fou detingut Espina, que poc abans s'havia enfrontat per telèfon amb Goded i havia donat ordres perquè es declarés una vaga general de protesta—,⁶⁵ la Casa del Poble —convertida de seguida en seu de la Fa-

61. Informació del senyor Josep M. Palau i Camps, aleshores soldat d'Infanteria (carta del 5 d'agost de 1986).

62. *Historia de la Cruzada*, IV, 263; COUCEIRO, *Hombres que decidieron*, 253.

63. FERRARI BILLOCH, *Mallorca contra los rojos*, 45; DURAN, *1936 en Mallorca*, I, 54.

64. *Historia de la Cruzada*, IV, 264. Segons una declaració jurada del capità Antoni Fuster, estigué al davant d'un grup d'Acció Popular que ocupà l'Ajuntament a les ordres d'un capità de Cavalleria «cuyo nombre no recuerdo», Bartolomé Ramonell segons concreta Nebot (papers Nebot; Arxiu R. Ferrer Massanet).

65. MARTÍNEZ DE TEJADA, *La Artillería de Mallorca durante el Glorioso Alzamiento Nacional*, capítol II, assegura que Espina decretà la vaga general a les 5 del matí. Les declaracions del Secretari de Govern Civil, Ramón Martínez Sevilla, situen, però, aquest fet després de la trucada a Goded arran de la proclamació de l'estat de guerra (DURAN, *1936 a Mallorca*, I, 52), García Ruiz precisa als seus *Datos para historiar el Movimiento Nacional en Baleares*, pàg. 3: «A las siete de la mañana del día 19, fui llamado urgentemente por el General [...]. Fue curiosa la conversación tenida por teléfono entre el General Goded y el ex-Gobernador y que yo oí cuando me estaba encargando del Gobierno Civil. El ex-Gobernador decía al General: Me dicen se está publicando en estos momentos la Ley Marcial y ya sabe Vd. que son facciosas las guarniciones que tal hacen, a lo que contestó el General: Ya lo sé, pero desde este momento el faccioso para mí es Vd. Se presentarán en ese Gobier-

lange—,⁶⁶ les estacions, les fàbriques de gas i d'electricitat, la Telefònica, etc.⁶⁷ Ràdio Mallorca estigué de bon començament al costat dels revoltats.⁶⁸ L'únic incident registrat —que ocasionà dos morts, el falangista Joan Barbarà i el capità d'Artilleria Josep Puch— fou un tiroteig al carrer de Colom i a la plaça de Cort, degut no a una intervenció d'elements d'esquerra —com es feu públic i és encara corrent de dir a Mallorca—, sinó a una confusió entre falangistes i soldats mateixos.⁶⁹

no unos oficiales mandados por mí. Entréguese Vd. sin resistencia si no quiere que corra peligro su vida. — Sin esperar a su salida, me personé en el Gobierno Civil acompañado solamente del Teniente de Ingenieros, Sr. Llompart, que me lo encontré en el camino y le dije: Coja la pistola y vámonos al Gobierno Civil. Hacía sólo unos minutos que los oficiales de Caballería habían puesto preso al Sr. Espina, sin que ofreciera resistencia...» (Vegeu els noms dels tres oficials a DURAN, *1936 a Mallorca*, II, 407).

66. Segons MARTÍNEZ DE TEJADA, *La Artillería de Mallorca durante el Glorioso Alzamiento Nacional*, capítol II, «el aviso telefónico matutino del Gobernador había alejado de la Casa a los asiduos» i només hi foren detingudes «las dos únicas personas encargadas de la custodia del edificio». La Casa del Poble fou ocupada, com el Govern Civil, per soldats d'Infanteria i d'Artilleria.

67. El *Diario de Operaciones de Ingenieros* registra el 19 de juliol: «Declarado el estado de Guerra pasan a depender del Ejército los servicios de transmisiones e Ingenieros ocupan Teléfonos, Telégrafos y la Fábrica de Gas y Electricidad dejando en ellas destacamentos» (DURAN, *1936 en Mallorca*, II, 408). Cf. més detalls sobre l'ocupació de Palma i les precaucions preses a DURAN, *ibid.*, I, 59-60.

68. *Historia de la Cruzada*, IV, 264; QUINTANA, *Dos páginas de la historia de una revolución*, 24-25. Cf. l'entrevista de Jaume Pomar a Lambert Cortès apareguda a *Memòria civil*, X (suplement a «Balears», 9 de març de 1986), pàg. V.

69. Cf. MARTÍNEZ DE TEJADA, *La Artillería de Mallorca durante el Glorioso Alzamiento Nacional*, capítol II; *Historia de la Cruzada*, IV, 264; BERNANOS, *Els grans cementiris sota la lluna*, 114 (amb la nota corresponent). L'exactitud d'aquesta versió em consta per informació de primera mà, procedent de falangistes que es trobaven al costat de Barbarà quan va morir. Tanmateix, els mateixos interessats s'encarregaren d'embolcar la troca. En posaré només dos exemples: un document de la Causa 317/1936 explica que «los falangistas de la calle de Colón enardecidos por la muerte de su compañero Barberá [sic]», van disparar «por confusión» contra el cotxe on anaven «el Comandante D. Marcelino Hernández Bruno y el Capitán D. José Puch Nos [...] resultando gravemente herido el Capitán Puch que días después [el 22] falleció en el Hospital Militar de esta plaza» (DURAN, *1936 en Mallorca*, III, 519), i encara el 16 de gener de 1937 el «Correo de Mallorca» explicava, a l'article *Una visita a Falange*, que el 19 de juliol «una tibia protesta de los elementos izquierdistas, traducida en un ligero tiroteo, ocasionó la primera baja falangista». La superiora de les Filles de la Caritat que treballaven a l'Hospital Militar de Palma, Sor Oliva Abad, escriví, el setembre de 1940, que el 19 de juliol, cap a «las nueve y media» del matí els avisaren que els portarien un ferit. Es tractava del capità Puch, «herido en una pierna», que morí gangrenat «a los seis días» (no cal fer cabal, doncs, de les afirmacions novel·lades de Bartomeu Mestre, que fan vacillar DURAN, *1936 en Mallorca*, I, 9). Al cap de pocs minuts, el mateix dia 19, «llegó el falangista D. José Govira [Rovira?], herido también en el brazo izquierdo», que anava en el mateix cotxe i que morí més endavant, d'una pulmonia, al començament de 1938 (Eugenio

El 20 de juliol, el «Correo de Mallorca» indicava amb grans titulars: «Ayer fue declarado el estado de guerra en Baleares» i explicava a l'estupefacta població: «Ayer, por la mañana, a las ocho, salieron del cuartel del Carmen dos compañías de Infantería, al mando de dos capitanes y acompañadas de bandas de cornetas y tambores para proclamar el estado de guerra en esta ciudad a consecuencia de los acontecimientos ocurridos. — La fuerza recorrió la población y los caseríos cercanos, fijando en las esquinas el bando en que se declaraba el estado de guerra». El diari catòlic no amagava que «seguidamente se vio a numerosos grupos de paisanos llevando brazal todos ellos, armados de fusil en su casi totalidad y de pistolas algunos, que fueron a ocupar las principales vías de la ciudad. — El número de irregulares, que en su gran mayoría ostentaban camiseta [sic] azul, se elevaba a varios centenares. — Los irregulares ocuparon el Paseo del Born, Cort, calles de Palacio, Colón, Plaza Mayor, etc. — Otros grupos de irregulares, formando patrullas, recorrieron la población, y otros hicieron lo propio en autos y camionetas. — Al poco rato salieron de los cuarteles fuerzas del Ejército, que en la mayoría de sitios sustituyeron a los irregulares en el ejercicio de la vigilancia».

A continuació, el «Correo» feia una llista de centres oficials ocupats «durante la mañana» per «fuerzas del Ejército y grupos de irregulares» i informava que «frente al Ayuntamiento y junto al Instituto, en este último sitio dirigidos hacia la Rambla, se situaron piezas de artillería, así como en la Plaza de San Antonio, como igualmente se emplazaron en distintos sitios de la ciudad». D'altra banda, afegia: «Tan pronto como fue ocupado por la autoridad militar el edificio de Teléfonos se comunicó a los pueblos la orden de proclamar en ellos el estado de guerra, lo cual se hizo sin el menor incidente». En realitat, l'estat de guerra fou proclamat a Inca el 19 mateix,⁷⁰ però ja veurem que hi hagué problemes a molts altres indrets.

A les 10,30 del matí —dominada la situació a Palma, després de rebre l'adhesió del tinent coronel de la Guàrdia Civil, Antonio Álvarez Osorio,⁷¹ del cap de la Comandància de Carrabiners, Miquel Riutort

ESCRIBANO, *Por Jesucristo y por España. Las Hijas de la Caridad de la Provincia Española, en trescientos veinticinco hospitales de sangre durante la Cruzada Nacional*, III (Madrid 1942), 331-332.

70. Vegeu DURAN, *1936 en Mallorca*, II, 406 (acció de l'exèrcit que complementa la dels falangistes a què ens referíem a la nota 58).

71. El 19 mateix, Álvarez Osorio comunicà a la Guàrdia Civil: «Declarado el estado de Guerra en la provincia y ante este hecho consumado, me he prestado a la Autoridad Militar

Camps,⁷² i dels guardes de seguretat,⁷³ i un cop examinat *in situ* el dispositiu muntat per l'exèrcit i l'element civil addicte arreu de la ciutat—⁷⁴ el general Goded, juntament amb el seu fill Manuel, arribà al moll, des d'on quatre dels cinc hidros arribats de Maó —per mediació secreta del capità Casares—⁷⁵ el dugueren a Barcelona, on trobaria la derrota i la mort.⁷⁶ Mentrestant, el «Moviment» havia triomfat —provisionalment— a Menorca⁷⁷ i a Eivissa.⁷⁸

Abans de partir, Goded nomenà governador civil el tinent coronel d'Enginyers Luis García Ruiz, de 59 anys, personatge clau de la resistència «nacional» a Mallorca;⁷⁹ batlle de Palma, el comandant del Cos

para recibir sus órdenes. En consecuencia, todas las fuerzas de la Comandancia se pondrán a las órdenes de las Autoridades militares donde las haya o tomarán la dirección según corresponda, asegurando el orden público a toda costa» (DURAN, 1936 en Mallorca, I, 60).

72. El 19 mateix, Riutort ordenà als carrabiners que obeïssin només les ordres que rebessin «de esta Comandancia, del Capitán de su Compañía, Jefe de la Sección o del Comandante Militar de estas Islas». El 20 reiterà el mateix telegrama i insistí que extremessin «el máximo celo para cooperar con la Guardia Civil, Falange Española, Autoridades y demás elementos adictos al actual Movimiento Salvador de España» (DURAN, 1936 en Mallorca, I, 67).

73. FERRARI BILLOCH, *Mallorca contra los rojos*, 43.

74. L'hi acompanyà el seu cap d'Estat Major, tinent coronel José Garrido de Oro (DURAN, 1936 en Mallorca, II, 406).

75. LACRUZ, *El Alzamiento, la Revolución y el Terror en Barcelona*, 16, 19.

76. Cf. GODED, *Un «faccioso» cien por cien*, 42 i *passim*. Per a l'actuació de Goded a Barcelona, vegeu —a més de les obres usuals— Luis ROMERO, *Tres días de julio (18, 19 y 20 de 1936)* (Barcelona 1967) i Frederic ESCOFET, *Al servei de Catalunya i de la República. La victòria (19 de juliol de 1936)* (París 1973).

77. El general d'Enginyers José Bosch y Atienza, comandant militar de Maó, proclamà l'estat de guerra a Menorca el 19 de juliol a partir de les 11 del matí. L'endemà, però, després de la derrota de Goded a Barcelona, Bosch fou detingut pels seus suboficials i afusellat el 2 d'agost. Cf. *Historia de la Cruzada*, IV, 310-333; Ramón SALAS LARRAZÁBAL, *Historia del ejército popular de la República*, I (Madrid 1973), 115; COUCEIRO, *Hombres que decidieron*, 95-96.

78. Tant a Eivissa com a Formentera i Cabrera, hi havia petits destacaments de soldats que s'uniren de primer moment a Goded. Cf. José Manuel MARTÍNEZ BANDE, *La invasión de Aragón y el desembarco en Mallorca* (Madrid 1970), 49; *La guerra civil a Eivissa i Formentera*, per alumnes de COU de l'IB Santa Maria d'Eivissa (Eivissa 1985); Neus ESCANDELL, *Àngel Palerm, estudiant i dirigent anarquista. Notes sobre l'anarquisme a Eivissa i Formentera, 1931-1936. Els primers dies de la guerra*, dins *Història i antropologia a la memòria d'Àngel Palerm* (Montserrat 1984), 75-77.

79. Cf. COUCEIRO, *Hombres que decidieron*, 298. García Ruiz, «entusiasta del Movimiento y hombre de acción», tenia tota la confiança de Goded, que abans de marxar cap a Barcelona li digué: «Ya lo sabe, García Ruiz; "el amo" aquí es usted» (GODED, *Un «faccioso» cien por cien*, 40; García Ruiz, als seus *Datos para historiar el Movimiento Nacional en Baleares*, pàgs. 2-3, afirma que Goded digué a Díaz de Freijó que, mentre no arribés el gene-

Jurídic Mateu Zaforteza Musoles, de família tradicionalista, que li havia servit d'enllaç amb els conjurats de Menorca;⁸⁰ president de la Diputació, el coronel d'Infanteria Emilio Ramos Unamuno, de 57 anys, que es trobava en situació de disponible a les Balears;⁸¹ delegat militar a Telègrafs, el tinent coronel d'Artilleria Josep Enseñat Martínez, i delegat a Correus, el capità del Cos Jurídic Lluís Ramallo.⁸² El substitut de Goded a la Comandància Militar havia d'ésser el general Bosch, de Menorca. Interinament —en una interinitat que aviat fou definitiva— es feu càrrec de la Comandància el coronel d'Infanteria Aurelio Díaz de Freijó, de 61 anys, cap del regiment de Palma.⁸³

Goded ordenà que a Mallorca estiguessin a punt un batalló d'Infanteria i una bateria de Muntanya per si necessitava reforços a Barcelona, i aviat en demanà la tramesa urgent, que no arribà a ésser feta.⁸⁴ El 19 mateix, cap a les 5,30 de la tarda alguns militars que acompanyaven Goded decidiren de rendir-se i aviat Companys aconseguí que el general rebel digués a través de la ràdio: «La suerte me ha sido adversa y yo he quedado prisionero. Por lo tanto, si queréis evitar el derramamiento de sangre, los soldados que me acompañabais quedáis libres de todo compromiso».⁸⁵ Era un cop terrible per als revoltats de Mallorca, que a les 10,55 del matí del mateix dia ja havien rebut un telegrama del ministre de la Guerra adreçat als generals i comandants militars de les regions sublevades, incloent-hi les Balears, informant-los de la dissolució de «todas las unidades del ejército que toman parte en el movi-

ral Bosch, s'havia d'assessorar «siempre de García Ruiz», i que li recomanà a ell mateix que actués «con toda energía si llega el caso», ja que Bosch «tendrá que aceptar lo que Vd. haga, pues él no conoce la isla y Vd. sí». García Ruiz havia estat «colaborador brillantísimo» del general Franco, quan aquest ocupava la Comandància Militar de les Balears, segons un article d'«El Heraldo de Aragón» reproduït per G. ORIZANA - José Manuel MARTÍN LIÉBANA, *El Movimiento Nacional. Momento. Espíritu. Jornadas de adhesión. El 18 de julio en toda la nueva España* (Valladolid s.a.), 271. Aviat veurem que hi hagué profundes discrepàncies entre García Ruiz i Díaz de Freijó.

80. Cf. DURAN, *1936 en Mallorca*, I, 45-48. Com que Zaforteza en aquells moments era a Menorca, provisionalment fou batlle el tinent coronel d'Infanteria Andreu Cifre Munar (*Historia de la Cruzada*, IV, 266-267). Zaforteza prengué possessió de l'alcaldia el 21 de juliol al matí, segons el «Correo de Mallorca» del 22.

81. COUCEIRO, *Hombres que decidieron*, 667.

82. *Historia de la Cruzada*, IV, 267.

83. *Ibid.*; COUCEIRO, *Hombres que decidieron*, 194; GODED, *Un «faccioso» cien por cien*, 40.

84. LACRUZ, *El Alzamiento, la Revolución y el Terror en Barcelona*, 19 i 23. Cf. *Historia de la Cruzada*, IV, 268-269; DURAN, *1936 en Mallorca*, I, 10, 56, 72, 530.

85. LACRUZ, *El Alzamiento, la Revolución y el Terror en Barcelona*, 26.

miento insurreccional».⁸⁶ Feren, però, el cor fort i a les 7 de la tarda Ràdio Mallorca difongué la falsa notícia que Goded «es dueño de la situación en Cataluña, aunque otra cosa digan las noticias oficiales».⁸⁷ Encara el 6 d'agost la premsa de Mallorca publicava una nota de la ràdio de Burgos segons la qual Goded era a Montjuïc lluitant contra els marxistes...⁸⁸

INTENTS DE DEFENSAR LA LEGALITAT REPUBLICANA
(20 DE JULIOL)

L'única protesta que hi hagué a Palma enfront de l'alçament dels militars i de les dretes fou la declaració d'una vaga general, el comitè de la qual feia proclames ciclostilades en un solar de la barriada de Son Corb.⁸⁹ La vaga es notà una mica els dies 19 —diumenge— i 20, però el dia 21 ja es tornà a una relativa normalitat i s'anà reprenent el treball a les fàbriques i als tallers. Fou decisiva en aquest aspecte la intervenció de García Ruiz, que combinà les amenaces amb les detencions.⁹⁰

El 20 de juliol, però, hi hagué diversos intents de resistència, sufocats ràpidament, a Pollença, a Manacor, a Sóller, a Binissalem, a Sa Pobla i a Esporles, afavorits sens dubte per la notícia del fracàs de la rebel·lió a Barcelona, a Madrid, a València i a la major part de la Península. A. R. i R. K. Weekes, a la seva «story» *Son of Spain*, situada a Pollença entre el 1936 i el 1937, fan dir a un requetè pollencí que, bé que l'exèrcit, la Guàrdia Civil i tres quartes parts de la població mallorquina estaven al costat de Goded, la major part dels carrabiners eren «roigs», o almenys republicans, igual que els aviadors del port de

86. Text original, escrit amb llapis, arribat al Servicio Radiotelegráfico Militar dels «Ingenieros del Ejército», desconegut fins ara i conservat entre els papers Nebot de l'Arxiu de R. Ferrer Massanet.

87. «Correo de Mallorca», 20 de juliol de 1936, pàg. 1.

88. *Ibid.*, 6 d'agost de 1936, pàg. 1. «Huelga decir —comentava el diari— cuánto nos alegra que hayan llegado noticias oficiales que sitúan al Comandante Militar de Baleares, general Goded, después de la burda patraña —¡una más!— lanzada por Radio Barcelona en los primeros días de lucha, en que daba por vencido al ilustre militar, con quien hasta se atrevieron desde la Generalidad, a simular que el propio general Goded hablaba por radio declarando su rendición.» Fins al dia 22 d'octubre de 1936 el «Correo de Mallorca» no parlà públicament de la mort de Goded, afusellat a Barcelona el 2 d'agost.

89. *Historia de la Cruzada*, IV, 269.

90. Tracto amb més detall del trencament de la vaga per García Ruiz i d'altres aspectes de la vida ciutadana d'aquests dies a l'article *La primera etapa de la repressió a Mallorca (juliol-setembre 1936)*, «Randa», XX (1986), 164-167.

Pollença.⁹¹ Efectivament, foren els carrabiners i els aviadors de Pollença els únics que —juntament amb alguns civils decidits— volgueren defensar el règim republicà.

A Pollença, tot i que el mateix dia 19 al matí la Guàrdia Civil va detenir i dur a Palma, complint les ordres telefòniques del comandant militar, l'exdiputat socialista Alexandre Jaume,⁹² no hi hagué declaració d'estat de guerra a causa de l'oposició combinada de les autoritats locals, del diputat socialista per Tarragona Amós Ruiz Lecina —que hi estiuejava—⁹³ i del cap de la base d'hidros, capità de Caballeria i pilot aviador, Fernando Beneito López, de 34 anys,⁹⁴ els quals es posaren al davant dels vint soldats de la base —que només disposava de dos aparells inservibles—, dels carrabiners i d'unes quantes dotzenes de voluntaris. El matí del 20, Beneito s'apoderà de la camioneta Hispano d'Intendència —sortida de Palma a les 8— que, com cada dia, duia el pa a la base i, en un ràpid combat, moriren l'alferes de complement d'Intendència, Joan Cerdà i Bisquerria —encarregat del subministrament—, i un parell de soldats, un de cada bàndol.⁹⁵ Des de Palma, hom

91. *Son of Spain*, 48. Els autors adverteixen al pròleg d'aquesta obra: «This is a story and not a history» (pàg. 5). El llibre, però, resulta interessant en molts aspectes. A. R. i R. K. Weekes declaren que «here in Majorca Franco's government has done its duty by the people faithfully and well. In the main the Island has lived its customary tranquil life. Republicans, and even Communists, have been left in peace so long as they kept quiet, and admirable relief measures have been taken to keep down prices and to find work for the unemployed and food for the needy» (pàgs. 5-6). Com anirem veient, no tots els estrangers foren tan candorosament entusiastes del nou règim.

92. DURAN, *1936 en Mallorca*, I, 55.

93. Ruiz Lecina, catedràtic d'Institut a Tarragona, de tendència prietista, fou elegit el 1931 per a les Corts Constituents i reelegit el 1933 i el 1936; cf. Jesús LOZANO GONZÁLEZ, *La Segunda República* (Barcelona 1973), 458; Isidre MOLAS, *Liga Catalana*, II (Barcelona 1972), 281; Josep Lluís MARTÍN I RAMOS, *Els orígens del Partit Socialista Unificat de Catalunya (1930-1936)* (Barcelona 1977), 67. S'incorporà a l'expedició de Bayo i el 4 de març de 1937 fou nomenat comissari general d'Aviació (R. SALAS LARRAZÁBAL, *Historia del ejército popular de la República*, I, 1.167; II, 1.556).

94. Cf. COUCEIRO, *Hombres que decidieron*, 89. El febrer de 1936, «La Nostra Terra» havia informat: «El Diari de l'Exèrcit estableix en ferm a Pollença una base d'aviació militar, integrada per un capità en cap, un pilot observador, dos oficials subalterns, pilots i altre personal de categoria inferior» («La Nostra Terra», IX (1936), 83). Sobre la no declaració de l'estat de guerra i els inicis de la revolta, vegeu DURAN, *1936 en Mallorca*, I, 11; II, 407-408, 410.

95. Miguel TRUYOL MARTORELL, *La Intendencia de Baleares en el Glorioso Movimiento Nacional* (Palma de Mallorca 1940), 12. Damià Quetglas, a l'útil aplec d'història oral que fa a *Memòria civil*, IX (suplement a «Baleares», 2 de març de 1986), pàg. VI, sobre *Pollença, reducte de resistència*, encara es fa ressò del rumor, absolutament infundat, que els «Jine-

envià a Pollença una secció de metralladores d'Infanteria i una altra d'Artilleria de Muntanya, a les quals s'afegiren vint oficials de Cavalleria d'Alcalà. Els partidaris de la República, que no aconseguiren de voler tots els ponts per impedir l'arribada dels atacants, s'emboscaren en un pinar i, després d'una feble resistència, es refugiaren a l'Ajuntament, d'on foren desallotjats a trets pels soldats i per falangistes d'Inca a les ordres de Canuto Boloqui.⁹⁶ Més tard foren ocupats el port i la base, d'on Ruiz Lecina, Beneito i alguns aviadors i soldats havien fugit en les dues canoes disponibles, una de les quals arribà a Barcelona, mentre que l'altra romangué inutilitzada a la cala de Sant Vicenç, on un submarí basat a Maó recollí «11 cabos y soldados revolucionarios».⁹⁷ El mecànic Gerardo Gil Sánchez i tres companys més sortiren cap a Maó en una embarcació a motor d'uns pescadors i a l'altura de Formentor els recollí un hidro Dornier Wal que des de Barcelona acudia en ajuda de la base.⁹⁸ A Pollença, hi hagué una vuitantena de detin-

tes de Alcalá» anaven disfressats dins aquesta furgoneta d'Intendència (cf. DURAN, *1936 en Mallorca*, I, 71).

96. Cf. MARTÍNEZ DE TEJADA, *La Artillería de Mallorca durante el Glorioso Alzamiento Nacional*, capítols III i IX; *Historia de la Cruzada*, IV, 269; Luis CERDÓ PUJOL, *Mallorca se defiende*, «Ejército», núm. 273 (octubre 1972), pàgs. 14-15; *Desarrollo y actuación de la Falange en Inca. Historia de la Falange*, «Aquí estamos», núm. 26 (15 de març de 1937), pàg. 4 (confirmat per l'entrevista de D. Ferrà-Ponç a Boloqui); DURAN, *1936 en Mallorca*, II, 410.

97. Ricardo CEREZO, *Armada española, siglo XX*, II (Madrid 1983), 263. Cf. *Historia de la Cruzada*, IV, 269; Gonzalo RODRÍGUEZ MARTÍN-GRANIZO – José Ignacio GONZÁLEZ-ALLER, *Submarinos republicanos en la guerra civil española* (Madrid 1982), 35 i 106; DURAN, *1936 en Mallorca*, I, 12, 61; GARCÍA LACALLE, *Mitos y verdades*, 87-92 (entre diverses precisions, no sempre prou exactes, assenyala que amb Ruiz Lecina anava el diputat socialista per Múrcia el 1931 i el 1933 José Ruiz del Toro, que després trobarem a l'expedició de Bayo i que més endavant s'exilià a l'Argentina; Ruiz del Toro estiujava a Pollença i, segons m'explicà el senyor Francesc Serra de Gayeta, també hi fou un dels impulsors de la resistència; cf. DURAN, *1936 en Mallorca*, I, 11 i 54). Un telegrama del comandant militar de Pollença al de les Balears, del 4 d'agost de 1936, l'informava que la base d'hidros de Pollença tenia dos bots, «uno destrozado en la Cala San Vicente y el rápido fue el utilizado por aviadores en huida ignorándose paradero» (còpia mecanografiada entre els papers Nebot, Arxiu R. Ferrer Massanet).

98. Joan J. MALUQUER I WAHL, *L'aviació de Catalunya els primers mesos de la guerra civil* (Barcelona 1978), 274. Maluquer, que ha rebut informació de supervivents de l'Aeronàutica de Barcelona, assenyala que mentre l'hidro embarcava els quatre supervivents fou trotejat «des de la platja per un grup de carrabiners. Aquests foren bombardejats pel Dornier. És el primer bombardeig de l'illa. L'hidroavió retornà sense novetat a Barcelona, i va arribar, com és lògic, abans que la llanxa ràpida del capità Beneito». Segons Maluquer, aquests fets van tenir lloc el 21 de juliol, cosa que lliga amb la indicació de Nebot (DURAN, *1936 en Mallorca*, I, 12; en tot cas, aquest bombardeig no fou fet per Beneito).

guts, entre els quals el capità José Simón Lafuente, que havia desembarcat voluntàriament a Cala Murta i que resultà addicte al «Movement». ⁹⁹

El 20 de juliol encara no havia estat proclamat l'estat de guerra a Sóller, on la població estava inquieta i on havia estat destruïda una creu de terme del segle XVI al Coll de Sóller. ¹⁰⁰ A primera hora del matí, quatre oficials d'Alcalà, acompanyats del capità d'Infanteria Miguel Zayas, reberen l'ordre oral de reconèixer-hi i ocupar-hi l'estació radiotelegràfica de Muleta, que segons rumors comunicava amb Barcelona. ¹⁰¹ S'hi produí un tiroteig amb alguns carrabiners, ajudats per civils armats, a conseqüència del qual trobà la mort el tinent Francisco Javier Lizasoain Muguero. ¹⁰² Això ocasionà la tramesa a la ciutat, l'endemà dia 21, d'una columna d'Artilleria, que es traslladà a Sóller —on el capità de carrabiners local ja havia promulgat el ban d'estat de guerra després dels fets del dia anterior— ¹⁰³ i al port, «apoyando las misiones de desarmar y detener a los revoltosos y su conducción a Palma». ¹⁰⁴ Tropes d'Enginyers de la columna desmuntaren l'emissora de Muleta i la traslladaren a Palma. ¹⁰⁵ Les operacions de recerca de possibles emboscats continuaren durant dies: al final del mes d'agost, la premsa donà la notícia que «durante la pasada semana los falangistas consiguieron la captura de un individuo que se venía buscando, supuesto complicado en la

99. A més de la bibliografia citada a la nota 96, vegeu DURAN, *1936 en Mallorca*, I, 59. Sobre Simón Lafuente, vegeu DURAN, *1936 en Mallorca*, I, 12 i 69, i III, 517-518 i 530, i MARTÍNEZ DE TEJADA, *La Artillería de Mallorca durante el Glorioso Alzamiento Nacional*, capítol I.

100. DURAN, *1936 en Mallorca*, I, 13, i II, 411. Cf. MASSOT, *Església i societat a la Mallorca del segle XX*, 150. Tanmateix, segons Miralles la destrossa de la creu del Coll de Sóller tingué lloc el 12 de juliol (MASSOT, *El bisbe Josep Miralles davant la Dictadura, la República i la guerra civil*, 305).

101. DURAN, *1936 en Mallorca*, I, 67. El sergent d'Enginyers Gaspar Oliver Crespí va declarar, a la causa 16 de 1936 (Muleta), que «únicamente captó un trozo del contenido de un radiograma transmitido por la estación de Muleta (Sóller) y dirigido a todos los buques del Mediterráneo anunciándoles que no entraran en el Puerto de Palma porque era faccioso» (papers Nebot, Arxiu R. Ferrer Massanet).

102. Cf. *Historia de la Cruzada*, IV, 270; MARTÍNEZ DE TEJADA, *La Artillería de Mallorca durante el Glorioso Alzamiento Nacional*, capítol III; R. FORTEZA, *Historia de la Falange en Sóller*, «Aquí estamos», núm. 27 (abril 1937). El cadàver de Lizasoain fou traslladat a l'Hospital Militar el 20 a la nit (ESCRIBANO, *Por Jesucristo y por España*, III, 331). Aquest incident, comentat diversament a Sóller, motivà la detenció i posterior afusellament de Bernat Marquès (cf. anotació a BERNANOS, *Els grans cementiris sota la lluna*, 108).

103. FORTEZA, art. cit. a la nota anterior.

104. DURAN, *1936 en Mallorca*, I, 74, i II, 412.

105. *Ibid.*, II, 412.

suerte del teniente Lizosoain [*sic*], acaecida el 20 de julio último en “Muleta”, i que desde entonces vagaba en unión de otros compañeros por nuestros montes». ¹⁰⁶

A Sa Pobla, el 20 al matí tampoc no havia estat proclamat l'estat de guerra. ¹⁰⁷ El comandant de carrabiners Alfonso Castellary Herrera ¹⁰⁸ s'hi dirigí amb forces de la Comandància de Palma per tal d'engruixir la columna amb més carrabiners i continuar cap a Pollença per reduir-hi els resistents al «Moviment». Però una part dels carrabiners locals, encapçalats per Juan Orozco, s'enfrontaren a Castellary i es produí un tiroteig, en el qual ell mateix fou ferit i mort un sergent que li era adicte, Agustín Torres. Set carrabiners i quatre paisans fugiren cap a Alcúdia en una camioneta i es refugiaren al cap del Pinar, amb la intenció de constituir un nucli de resistència. El 22 foren encerclats per soldats d'Infanteria, manats pel tinent Josep Vich, i per falangistes de Petra i es rendiren sense condicions. ¹⁰⁹

A Binissalem, el 19 de juliol l'Ajuntament declarà vaga general per a l'endemà. Cap a les 10 del matí del 20, la Guàrdia Civil i els falangistes locals s'enfrontaren amb els vaguistes —que no disposaven ni d'un «mal revólver»— i s'apoderaren de l'Ajuntament. Anaren després a la Casa del Poble per desarmar el guàrdia municipal Pío Iniesta, que s'hi trobava juntament amb l'alcalde i altres persones, però no ho feren davant l'actitud ferma de l'interessat i dels reunits. Al vespre del mateix dia, el guàrdia sortí a voltar pel poble i topà amb els falangistes, que li donaren l'alto i, en veure que no s'aturava, li dispararen. En el tiroteig, fou ferit i matà el falangista Gabriel Arrom i Fiol. El dimarts, arribaren soldats que ocuparen el poble. ¹¹⁰ Iniesta fou hospitalitzat a Palma, «de

106. «Correo de Mallorca», 28 d'agost de 1936, pàg. 4 (reproduït del «Sóller»).

107. Cf. DURAN, *1936 en Mallorca*, I, 66.

108. Aquest és el seu nom correcte, segons l'*Anuario militar* de 1936, i no *Castelary* o *Castelari*, com surt als documents de l'època.

109. Cf. *Historia de la Cruzada*, IV, 270; ZAYAS, *Historia de la Vieja Guardia de la Falange*, 176; CERDÓ, *Mallorca se defiende*, 15; DURAN, *1936 en Mallorca*, II, 408-409 (un text molt semblant es troba entre els papers Nebot de l'Arxiu de R. Ferrer Massanet; tots dos textos diuen que «desde allí esperan conseguir un falucho y marchar a Francia») i 412; Jean A. SCHALEKAMP, *Mallorca, any 1936* ([Palma de Mallorca 1981]), 129-131; Miquel LÓPEZ CRESPI, *Sa Pobla, abans i després de la tempesta*, dins *Memòria civil*, XXIX (suplement a «Balears», 20 de juliol de 1986), pàgs. VI-VII; Josep MASSOT I MUNTANER, *El 19 de juliol en Sa Pobla (Mallorca) y los carabineros*, «Historia y Vida», núm. 114 (setembre de 1977), 14.

110. Resumeixo les *Memorias de la persecución que fui objeto, y de las penalidades sufridas a partir del día 19 de julio de 1936, en que estalló la sublevación militar fascista del binissalemer* Jaume Bestard Mateu, mecanografiades, que conec gràcies a la gentilesa de Llorenç Capellà. Parla del guàrdia municipal Damià Quetglas a *Memòria civil*, XI (suple-

donde unos falangistas lo querían sacar muy pronto».¹¹¹ A Esporles, on les esquerres tenien força vida, els dirigents locals demanaren armes, ja el 17 de juliol, al president de la Diputació, Jaume Garcia. Davant la impossibilitat d'obtenir-ne, tornaren al poble i s'hi prepararen a la resistència, amb quatre escopetes velles i un parell de pistoles. Al cap de tres dies, el tinent de carrabiners local, que fins aleshores els havia secundats, prengué la decisió de seguir les consignes de les noves autoritats i vint-i-tres civils van optar per resistir a la muntanya, mentre que d'altres s'amagaven.¹¹² El 26 de juliol, una columna del regiment d'Artilleria passà pel poble, «realizando una misión de arenga y detención de revoltosos».¹¹³ Les detencions continuarien durant el mes d'agost.

També a Consell fou convocada una vaga general per al 20 de juliol, a l'espera dels esdeveniments. La Guàrdia Civil d'Alaró n'informava la Comandància Militar dient: «Obreros pueblo Consell se hallan en paro parcial debido exasperación reinante», però afegia que «no se ha alterado el orden».¹¹⁴ Després d'un incident fortuït que tingué lloc el dia 23 —un falangista es ferí fent servir el fusell per destruir plaques «esqueranes» dels carrers!—, els ànims s'encengueren i tot acabà en un consell de guerra per adhesió a la rebel·lió, que colpí el batlle Josep Pizà i altres dues persones, bé que les penes de mort no executades eren moltíssimes més.¹¹⁵

Finalment, a Manacor, on el dia 20 a la tarda encara no havia arribat el ban d'estat de guerra, el capità d'Infanteria retirat Jaume Jaume Rosselló s'oferí voluntari al capità de la Guàrdia Civil, Pere Sansaloni Gayà, per anar a cercar-lo a Palma. En tornar-ne, sabé a Vilafranca que «los carabineros del puesto de Manacor se habían sublevado contra el Capitán de la Guardia Civil y le tenían sitiado con su fuerza en el

ment a «Balears», 16 de març de 1986), pàg. VI. El nom del falangista mort és a *Historia de la Cruzada*, IV, 270. Cf. també FERRARI BILLOCH, *Mallorca contra los rojos*, 49, i *Historia del Movimiento en Mallorca*, «Aquí estamos», núm. 3 (8 d'agost de 1936), pàg. 7.

111. Declaració del coronel Ramos Unamuno (DURAN, *1936 en Mallorca*, II, 419; en cursiva a l'original). Pío Iniesta Carretero fou sotmès a consell de guerra el 14 de setembre de 1936 i afusellat el 26 del mateix mes («Correo de Mallorca», 15 i 29 de setembre de 1936).

112. Vegeu SCHALEKAMP, *Mallorca, any 1936*, 76-78, i Damià QUETGLAS, *Esporles, una manta sobre un torrent d'entusiasme*, dins *Memòria civil*, XIV (suplement a «Balears», 6 d'abril de 1986), pàg. VI. Per a la versió oficial, cf. *Historia de la Cruzada*, IV, 270, i DURAN, *1936 en Mallorca*, II, 405.

113. DURAN, *1936 en Mallorca*, I, 91.

114. *Ibid.*, 65.

115. Dona més detalls Damià QUETGLAS, *Consell. La vergonya d'un consell de guerra*, dins *Memòria civil*, XII (suplement a «Balears», 23 de març de 1986), pàg. VI.

cuartel». Així i tot, el setge no devia ésser gaire seriós, des del moment que Jaume pogué arribar a la caserna de la Guàrdia Civil, on trobà catorze falangistes de Palma que havien estat detinguts pels carrabiners, rebel·lats cap a les 6 «apoyados por los elementos del Frente Popular de Manacor».¹¹⁶ Es tractava d'una cinquantena de carrabiners —entre els quals n'hi havia de la Colònia de Sant Pere—,¹¹⁷ que tornaren a obrir la Casa del Poble, clausurada per la Guàrdia Civil i, en canvi, tancaren el local de la CEDA. A la nit, es concentraren al quarter i es dedicaren a menjar i a beure. L'endemà al matí es trobaren rodejats per la Guàrdia Civil, una columna militar motoritzada —amb un canó i metralladores— i falangistes, i es rendiren de seguida.¹¹⁸ Ens consta que el mateix dia 20 de juliol una columna d'Artilleria, comandada per José Vilanova Salcedo, rebé ordre de dirigir-se a Manacor contra els «revoltosos» que havien fet front a les forces de la Guàrdia Civil.¹¹⁹ Foren ajudats eficaçment pel «capità Jaume», que «a la 1,30 [de la matinada] del día 21 salió con 18 falangistas, 10 guardiaciviles, todos a las órdenes del Capitán Sansaloni, a proteger y vigilar la carretera por donde a las 4,30 llegó una columna mixta a las órdenes del Comandante de Artillería Sr. Vilanova, del que recibió orden de ir a hacerse cargo de la Alcaldía de Manacor; [a] las órdenes de dicho Señor Comandante desplegó las guerrillas de falangistas e hizo la descubierta de las afueras de la población; más tarde a las 5 guió a las columnas por el interior de la ciudad y vencidos a las 7 los carabineros sublevados la noche anterior, procedió al desarme de ellos pasando su armamento a aumentar los únicos dos mosquetones que tenía la Falange de Manacor».¹²⁰

Tots aquests intents de defensar la legalitat tingueren poca repercussió a Mallorca. Manuel Pérez es limita a dir: «Sólo en los Pueblos de Pollensa y Manacor encontraron alguna resistencia los fascistas; ésta

116. Full de serveis del capità Jaume (DURAN, *1936 en Mallorca*, I, 67-68). Complementeu aquestes informacions amb la història oral recollida per Damià QUETGLAS, *Manacor, entre el rebumbori i el silenci*, dins *Memòria civil*, XXIV (suplement a «Balears», 15 de juny de 1986), pàgines IV-V.

117. Segons Damià QUETGLAS, *Artà*, dins *Memòria civil* XVIII (suplement a «Balears», 4 de maig de 1986), pàg. VI.

118. *Historia de la Cruzada*, IV, 269-270; FERRARI BILLOCH, *Mallorca contra los rojos*, 49-50; F. DARDER RIERA, *Falange de Manacor*, «Aquí estamos», núm. 28-29 (maig-juny 1937), sense numeració de pàgines; ZAYAS, *Historia de la Vieja Guardia de Baleares*, 176 (intervenció de falangistes de Petra).

119. «Causa del Mando», extracte de Nebot, Arxiu R. Ferrer Massanet (cf. DURAN, *1936 en Mallorca*, I, 80).

120. «Causa del Mando», còpia de Nebot (Arxiu R. Ferrer Massanet).

fue por parte de los Carabineros, que después de heroica lucha fueron vencidos por el enemigo».¹²¹ Arthur Seehof, al seu crític article *Fascisten über Mallorca*, escrit des de Cala Ratjada, no hi fa ni tan sols una al·lusió.¹²² Quintana assenyala simplement que el 20 de juliol «fueron fácilmente sofocados los minúsculos intentos de rebelión de Pollensa, en su base naval, de Sóller y de Manacor».¹²³

Tot plegat tingué com a conseqüència una reorganització dels carrabiners a tota l'illa i el desarmament —i empresonament— dels qui no semblaven afectes al nou ordre de coses.¹²⁴ El general Goded ja no tenia confiança en els carrabiners a les seves ordres¹²⁵ i García Ruiz no s'està de dir que «no eran de fiar, pues después de una entrevista que tuve con su Jefe, el Tte. Coronel Riutor [*sic*], en la que me aseguró que eran adictos e incondicionales, al día siguiente en Manacor, después en La Puebla y simultáneamente en Sóller, cometieron los carabineros actos de insubordinación, mataron a un Tte. de Caballería e hirieron a un Comandante del Cuerpo».¹²⁶ Uns quants mesos més tard, en canvi, el capità de la Legió de Mallorca José Pérez Vengut feia entusiàstics elogis de l'actuació dels carrabiners al front de combat contra Bayo. «¡Carabineros, viejos soldados de la Patria! Vuestra actuación heroica, borran [*sic*] todas las sombras que hubiesen [*sic*] habido en vuestra marcha triunfal. ¡Viva España! ¡Viva siempre España!»¹²⁷

121. PÉREZ, *Cuatro meses de barbarie*, 11.

122. Article reproduït a Arthur SCHMID, *Spanien, das Land zwischen Afrika und Europa. Ein Beitrag zur Beurteilung des spanischen Bürgerkrieges* (Aarau 1936), 130.

123. QUINTANA, *Dos páginas de la historia de una revolución*, 25.

124. *Historia de la Cruzada*, IV, 270. El 6 d'agost de 1936, el diari «L'Instant» de Barcelona (pàg. 3) i altres diaris informen que trenta carrabiners i un sergent de Mallorca han fugit a Barcelona en una barca. Ens consta la fugida, a Menorca i a Catalunya respectivament, dels carrabiners de Portocolom i de Santanyí, que després intervingueren en l'expedició de Bayo (DURAN, *1936 en Mallorca*, I, 81 i 141-143; II, 418).

125. DURAN, *1936 en Mallorca*, II, 5 i 8.

126. GARCÍA RUIZ, *Datos para historiar el Movimiento Nacional en Baleares*, pàg. 6. El dia 11 d'agost de 1936, el tinent coronel Riutort adreçà al general Queipo de Llano, Inspector General del Cos, un radiograma on li testimoniava «en nombre propio y de todo el personal a mis órdenes, salvo aisladas e inevitables defecciones que han infringido dolorosa herida en nuestra alma [...] su entusiasta y decidida adhesión al movimiento salvador de España...» (FERRARI BILLOCH, *Mallorca contra los rojos*, 185). Cf. una nota en el mateix sentit a DURAN, *1936 en Mallorca*, III, 536.

127. JOSÉ PÉREZ VENUT, *Porto-Cristo. El legionario y otros héroes* (Palma de Mallorca 1937), 85-86.

LA CONSOLIDACIÓ DEL «MOVIMENT»

Malgrat l'actuació hostil dels carrabiners, la passivitat de bona part de les forces de la Guàrdia Civil,¹²⁸ la indecisió dels alts caps militars de l'illa,¹²⁹ la indiferència o l'oposició passiva va de molts mallorquins i la prudent neutralitat de l'Església —no compromesa inicialment en la conjuració—,¹³⁰ el governador civil, García Ruiz, i el president de la Diputació i aviat governador militar, Ramos Unamuno, amb la col·laboració de militars i civils afectes al «Moviment», aconseguiren de dominar en molt poc temps tots els ressorts del poder a Mallorca. Els ajuntaments de l'illa foren destituïts immediatament, sense cap excepció, i al cap de pocs dies ja hi havia nous batlles pertot arreu.¹³¹

Des del mateix dia 19 de juliol, els soldats i els civils armats que sortiren al carrer reberen la consigna de mantenir-hi l'ordre públic i d'impedir que s'hi originés cap problema. Un excel·lent escriptor que en aquells moments era soldat d'Infanteria a Palma m'ha explicat que, durant l'ocupació del govern civil —aleshores a la Rambla, cantonada amb Baró de Pinopar—, ell i un altre soldat foren encarregats de guardar una porta reixada de ferro per la qual havia entrat a l'edifici la resta de l'esquadra —comandada per un sergent— en la qual es trobava enquadrat. S'hi quedaren tres o quatre dies «i durant el dia i la nit, en parelles, patrullàvem el carrer [Baró de Pinopar] i escorcollàvem tothom

128. García Ruiz mateix, als seus *Datos para historiar el Movimiento Nacional en Baleares*, pàg. 6, després de referir-se a la «insubordinación» dels carrabiners, afegeix: «La Guardia Civil no cometió actos de esta naturaleza, pero ni su Jefe Sr. Osorio, ni el Comandante [Dionisio Muñiz Labrada, segons l'*Anuario militar* de 1936], ni los Guardias Civiles se adhirieron incondicionalmente a nuestra causa. Con el Jefe tuve disgustos serios...».

129. Ja m'he referit abans a la conversa entre García Ruiz, Ramos i Osorio. Al mateix informe inèdit (pàg. 1), García Ruiz explica que abans de l'aixecament havia comentat amb Torres i amb Llobera que «era preciso solucionar la “pega” de como anulábamos a los cuatro Coroneles en activo que se encontraban en la plaza, sobre todo a los dos comandos de fuerzas: el del Regimiento de Infantería Sr. Díaz de Freijó y el de Artillería Sr. Feliú (pues los otros dos, Coll y Ramos, estaban disponibles)». Més endavant parlarem de les greus friccions produïdes durant el temps que precedí l'arribada de l'expedició de Bayo.

130. Cf. el meu article *La trama civil de l'«Alzamiento» a Mallorca*, dins *Memòria civil*, IX (suplement a «Balears», 2 de març de 1986), pàgines 4-5, resum de recerques que ampliaré en una altra avinentesa.

131. Cf. DURAN, 1936 en *Mallorca*, I, 55, i III, 542-543; MASCARÓ PASARIUS, *El Movimiento Nacional en Mallorca*, 795-796. García Ruiz, als seus *Datos*, pàg. 6, confessa: «Para nombrar los Alcaldes y Comisiones Gestoras hube de valerme de los Jefes de Puesto de la Guardia Civil y en contados casos me ayudaron bien y con rapidez, siendo preciso reiterar órdenes y por fin, hacer presente al Tte. Coronel la desidia y poca voluntad de sus subordinados».

que passava».¹³² També va estar de guàrdia a l'estació del tren i, durant un parell de dies, a l'antiga Casa del Poble, on va poder comprovar la destrucció brutal de la biblioteca. Aquestes darreres guàrdies foren compartides amb joves falangistes, que no sabien manejar prou bé les armes: «A un se li va disparar la pistola que portava i els soldats demanàrem que se'ls emportessin o bé que els desarmessin; no volíem que ens fotesin un tret. Al cap de dos dies van desaparèixer...».¹³³

A poc a poc, a mesura que les noves autoritats se sentien segures, la vigilància va esdevenir més discreta. El 4 d'agost fou reduït el destacament d'Enginyers que hi havia a la fàbrica de gas i electricitat, i fou retirat el «retén» que custodiava Ràdio Mallorca.¹³⁴ El 7 d'agost el regiment d'Artilleria rebé l'ordre de retirar la secció de l'Estació de Palma,¹³⁵ i el 8 d'agost el mateix regiment retirà la secció de vigilància de la plaça de Ramon Llull.¹³⁶

Per tal de controlar totalment els pobles i donar la sensació «que els elements d'ordre no estaven deseparats», entre el 21 de juliol i el 3 d'agost petites columnes de soldats —sempre amb alguna peça d'artilleria— recorregueren molts pobles de Mallorca i contribuïren a organitzar-hi la vida municipal, alhora que hi detenien els elements esquerrens més destacats.¹³⁷ En aquesta tasca els ajudaren els petits grups de

132. Carta ja esmentada de Josep M. Palau i Camps. Cf. en el mateix sentit DURAN, *1936 en Mallorca*, I, 60-61 i 69.

133. Carta esmentada de Palau i Camps.

134. DURAN, *Mallorca en 1936*, II, 429. Els Enginyers havien muntat serveis de vigilància a Ràdio Mallorca i a Ràdio Policia el dia 20 de juliol (*ibid.*, 411), estesos el dia 27 a la «Radio de Comandancia» i a la «Radio Pont d'Inca» (*ibid.*, 420).

135. *Ibid.*, I, 120.

136. *Ibid.*, II, 432.

137. MARTÍNEZ DE TEJADA, *La Artillería de Mallorca durante el Glorioso Alzamiento Nacional*, capítol III; Pere-Antoni (Pedro-Antonio) MATHEU MULET, *Recordatorio de unos caídos. Episodios de la Cruzada Española* (Palma de Mallorca 1947), II Parte, pàg. 29. Tejada assenyalà que aquestes columnes actuaren fins al 31 de juliol, però Nebot va recollir-ne mostres fins al 3 del mes següent (cf. DURAN, *1936 en Mallorca*, II, 446, 422, 423, 425, 426, 427, 428 i 429). Entre els papers de Nebot conservats a l'Arxiu de R. Ferrer Massanet hi ha dues informacions complementàries: El 23 de juliol, segons el «Diario de Operaciones del Regimiento de Artillería», pàg. 3, «otra columna al mando de un Jefe de este Regimiento se dirigió a Lluchmayor para hacer acto de fuerza y detener a los sospechosos, formando también parte de ella una pieza de 10'5 mandada por un Teniente y regresando a Palma cumplido su objeto». El mateix dia, segons la mateixa font, «formando parte de una columna al mando de un Jefe de Infantería que realizó misión análoga en Andraitx (arenga y detención de revoltosos), salió una pieza de 10'5 al mando de un Oficial regresando sin novedad» (segons Nebot, l'original dona la data 27 de juliol, però ell mateix comenta: «Sería el día 23 de Julio?»; cf. DURAN, *ibid.*, 416). D'altra banda, ja el 20 començaren aquesta acció inti-

falangistes locals.¹³⁸ Fou organitzada, a més a més, una policia que, juntament amb la Guàrdia Civil, es dedicà a «netejar» l'illa.¹³⁹

A tot Mallorca foren cercats i empresonats els «dirigents dels republicans d'esquerra, dels socialistes, dels anarquistes i els comunistes» i sobretot els batlles i els regidors esquerrans.¹⁴⁰ Aviat hi hagué a la presó uns mil cinc-cents sospitosos («del frente popular o simpatizantes peligrosos»).¹⁴¹ Els «Caputxins» —la presó provincial— s'ompliren de seguida i calgué habilitar el castell de Bellver, el vaixell *Jaime I* —ancorat al port— i un magatzem de fusta anomenat Can Mir, a més de les presons militars de Sant Carles i Illetes. Hi havia, encara, la presó de dones de Can Salas, prop de l'església de Santa Creu, i una presó per a militars a la part alta del convent de la Missió.¹⁴² García Ruiz no dubtà tampoc a destituir funcionaris, ni a prendre mesures «más o menos violentas» contra el president de l'Audiència, el delegat d'Hisenda i el cap de policia. Aquests procediments expeditius no eren aprovats del tot per Díaz de Freijó, que els considerava imprudents i creia que hi havia una possibilitat d'entesa entre la República i els generals revoltats, que podia dur a un canvi de la situació.¹⁴³

Això i tot, la col·laboració de la població civil al «Moviment» no fou gaire brillant. N'és una mostra ben eloqüent la descripció dels primers temps de la revolta a Felanitx, donada pels falangistes locals mateixos:

«El Comandante Militar [Carlos Simarro] y el nuevo Alcalde [Joan Falcó] vivieron horas amarguísimas y superaron obstáculos y dificultades que parecían de imposible vencimiento: un gran número de empleados municipales se declaran desde el primer momento en rebeldía

midatòria pels pobles alguns oficials: ens consta la seva violenta actuació a Santa Maria del Camí, a càrrec del capità Albert Ripoll Feliu i d'altres oficials de Cavalleria (DURAN, *1936 en Mallorca*, II, 411; cf. MASSOT, *La primera etapa de la repressió a Mallorca*, 162-163).

138. ZAYAS, *Historia de la Vieja Guardia de Baleares*, 137-189. Només a Capdepera —un poble que el 1930 tenia 2.997 habitants—, «las detenciones de elementos de extrema izquierda alcanzaron un número que sobrepasaba los ciento treinta, evitando de esta manera todo intento de sublevación» (*ibid.*, 151).

139. Vegeu el meu article *La primera etapa de la repressió a Mallorca*, 180-182.

140. SEEHOF, *Fascisten über Mallorca*, citat per SCHMID, *Spanien, das Land zwischen Afrika und Europa*, 130.

141. GARCÍA RUIZ, *Datos para historiar el Movimiento Nacional en Baleares*, pàg. 13.

142. GARCÍA RUIZ, *ibid.*; MOLL, *Els altres quaranta anys*, 33-34, 48-50.

143. GARCÍA RUIZ, *Datos*, pàg. 4: «estas medidas, repito, no merecieron la absoluta aprobación del Comandante Militar que me censuraba mi actitud ya que decía que con mis actos violentos estaba provocando conflictos y que debía ser más prudente, pues podía[n] cambiar las cosas, ya que él tenía noticias de posibles componendas entre los dos bandos».

encubierta pero eficaz; otros abandonan sus servicios alegando que desde hace tiempo se les adeudan sus salarios; los directivos marxistas, desde la sombra, excitan las masas al odio y a la rebelión; en algunos locales y barriadas se hacen concentraciones de elementos izquierdistas; se propalan con insistencia amenazas y represalias para cuantos laboren al lado de las nuevas autoridades; las defecciones de importantes elementos y la insurrección en algunas armas, criminalmente explotadas por las radios rojas, agravan considerablemente la situación. No olvidemos al ex-empleado cínico que se situaba todos los días frente al Ayuntamiento para tomar nota de las personas que se iban a ofrecer al Sr. Falcó. Todo ello motivó que las colaboraciones ciudadanas fueran poquísimas; y que, a pesar de los esfuerzos y superaciones de la escasa fuerza de la ciudad y del entusiasmo de la vieja guardia de la Falange Española, la vida municipal sólo se sostenía por el patriotismo y dinamismo sorprendente del Comandante Militar y del Alcalde...».¹⁴⁴

Tant el president de la Diputació, i més tard inspector de les Milícies Ciutadanes i governador militar, coronel Emilio Ramos Unamuno, com el governador civil, Luis García Ruiz, hagueren de fer repetides crides i amenaçar amb càstigs severs per obtenir una certa ajuda. El dia 5 d'agost, per exemple, Ramos Unamuno demanà enèrgicament fons per al «Moviment Nacional».¹⁴⁵ El dia 8, García Ruiz digué a través dels micròfons de Ràdio Mallorca: «Veo poco calor en las clases sociales más interesadas en este terrible “tú” o “yo”; ni por sus sacrificios en dinero, ni por ninguno de estos actos (salvo honrosas excepciones) se ve el entusiasmo que es preciso, ya que el dilema es vencer o morir [...]. No nos amenazan serios peligros, pero es preciso estar preparados, dando cada uno lo que tenga: el que aún puede empuñar un fusil no se ha de quedar en casa para que hagan los otros lo que puede hacer él; cuando por su edad esto no sea posible, que ayude con su dinero y con cuantos recursos tenga, demostrando así con su actitud estar con nosotros y contra el enemigo común. Así lo espero de los mallorquines de todas clases que hasta ahora permanecieron aletargados y como si la guerra sin cuartel no les interesara, todo lo que les ha de preocupar así lo espero, repito,

144. «Aquí estamos», núm. 30 (extraordinari de 1937), sense numerar. Sobre la Falange de Felanitx, vegeu ZAYAS, *Historia de la Vieja Guardia de Baleares*, 155-157.

145. «Correo de Mallorca», 6 d'agost de 1936, pàg. 1. Els redactors d'«Aquí estamos», núm. 4 (15 d'agost de 1936), pàg. 5, comenten així les declaracions de Ramos: «La normalidad se afianza de día en día. Han bastado unas cuantas advertencias enérgicas de las Autoridades y alguna que otra sanción efectiva para que todo el mundo acuda presto al cumplimiento de su deber». PÉREZ, *Cuatro meses de barbarie*, 15-16, critica el «robo, método de gobierno» adoptat per les noves autoritats.

para evitar que por todos los medios que estén a mi alcance no me vea yo obligado a tenerlo que hacer cumplir por fuerza».¹⁴⁶ L'11 d'agost, era el Comissari de Guerra, Interventor de Banca i Delegat de l'Autoritat Militar, Luis López Becerra, que es queixava de l'acumulació de capitals de «muchos cuenta-correntistas», que «son precisamente quienes más obligados se encuentran a prestarnos un apoyo sin reservas», els quals arribaven a rebutjar els bitllets emesos pel Banc d'Espanya.¹⁴⁷ I el mateix dia 11 d'agost, el Comandant Militar de Marina de les Balears, capità del port de Palma, Gabriel Rodríguez Acosta, havia d'ordenar a les tripulacions de les barques de pesca, la major part de les quals les havien abandonades, que hi tornessin al cap de tres dies, i alhora manava als armadors de les embarcacions dedicades a la pesca del «bou» que donessin facilitats a l'embarcament del personal, sota penes greus.¹⁴⁸

Si hem de creure Manuel Pérez, els primers dies del «Moviment» els feixistes «es limitaren a detenir els treballadors més significats en les organitzacions obreres» i els dugueren al seu quarter general «on després d'insultar-los i apallissar-los els obligaven a beure mig litre d'oli de ricí».¹⁴⁹

Bernanos, tanmateix, ens parla ja «d'execucions sumàries, operades a domicili, però que mantenien, o semblaven mantenir, el caràcter de venjances personals més o menys reprovades per tothom, els detalls de les quals hom es confiava en veu baixa».¹⁵⁰ És en aquest moment que cal situar l'inici de les escenes horribles que la gent de Mallorca con-

146. «El Día», 9 d'agost de 1936, citat per MASCARÓ PASARIUS, *El Movimiento Nacional en Mallorca*, 800. «Aquí estamos», núm. 6 (29 d'agost de 1936), pàg. 7, comenta, tot fent la cronologia dels primers dies del «Moviment»: «Viernes, 7 [d'agost de 1936]. Sigue acariciándonos a todos los mallorquines la brisa dulce de un orden y una tranquilidad absolutas. — Sábado, 8. Y esta brisa ha amodorrado paulatinamente la actividad patriótica de algunos mallorquines, hasta el punto de que ha sido necesaria la sacudida que a estos espíritus incoloros ha dado la varita mágica de la palabra de nuestro Excmo. Sr. Gobernador Civil...» El dia 9 es notà l'efecte de les paraules de García Ruiz «sobre el espíritu de todos los apocados y abúlicos»; hi hagué una desfílada a la plaça d'Eusebi Estrada, al final de la qual militars i poble «jurarón por su honor hacer de nuestras bravas costas la tumba de cuanta canalla se atreviese a poner los pies en ellas» (*ibid.*).

147. «El Día», 11 d'agost de 1936, citat per MASCARÓ PASARIUS, *El Movimiento Nacional en Mallorca*, 800-801. Dono altres mostres significatives de la pressió moral i econòmica a què foren sotmesos els mallorquins del moment a *La primera etapa de la repressió a Mallorca*, 170-172.

148. «El Día», 11 d'agost de 1936, citat per MASCARÓ PASARIUS, *El Movimiento Nacional en Mallorca*, 801 (Mascaró adverteix que l'edicté duu data del 8 d'agost; cf. DURAN, *1936 en Mallorca*, I, 121).

149. PÉREZ, *Cuatro meses de barbarie*, 11-12.

150. BERNANOS, *Els grans cementiris sota la lluna*, 131.

ta encara amb un calfred i amb vergonya no gens dissimulada: assassinats nocturns a les carreteres, fets a sang freda i pels motius més diversos (més d'un cop la venjança personal, els odís, els deutes, les qüestions passionals...). Costa de saber el nombre de víctimes d'aquest primer període de terror, que s'agreuja —com expliquen Pérez i Bernanos mateix— amb el desembarcament de Bayo i l'arribada dels italians.¹⁵¹

Cal no oblidar que totes les mesures repressives i de seguretat que hem anat anotant havien estat perfectament previstes abans. Entre els documents de la Junta Suprema de la UME i del general Mola que lligaven els caps de la conspiració en curs, trobem unes *Órdenes de urgencia a cargo de la Junta de Gobierno* en les quals es preveu la declaració de l'estat de guerra i el «cumplimiento inexorable de las sanciones emanadas de los preceptos del Mando (entre ellos debe figurar la prohibición absoluta de huelgas y lock-outs mientras dure el Estado de Guerra)»; la clausura de totes les Cases del Poble i dels Sindicats de CNT, FAI, etc., «con prisión de todas las Juntas Directivas y agitadores más destacados»; l'empresonament «de determinadas personalidades, con arreglo a listas previamente elaboradas y que deben obrar en poder de cada uno de los Gobernadores Militares», i l'armament provisional «de todas las organizaciones militantes civiles que inspiren una absoluta confianza (Requetés, Guerrillas y otras que puedan existir y que merezcan aquel concepto)». Les ordres aclareixen que «en el primer momento y antes de que empiecen a hacerse efectivas las sanciones a que dé lugar el bando del Estado de Guerra, deben consentirse ciertos tumultos a cargo de civiles armados para que se eliminen determinadas personalidades, se destruyan centros y organismos revolucionarios».¹⁵²

* * *

151. Vegeu l'anotació de la traducció catalana del llibre de Bernanos i el meu article *La primera etapa de la repressió a Mallorca*, on demostro que les reduïdes xifres donades per Salas Larrazábal i per La Cierva són senzillament ridícules.

152. Document publicat per José del CASTILLO i Santiago ÁLVAREZ, *Barcelona, Objetivo Cubierto* (Barcelona 1958), 164-165. Una instrucció reservada de l'abril del 1936 preveia, en la mateixa línia: «Se tendrá en cuenta que la acción ha de ser en extremo violenta para reducir lo antes posible al enemigo que es fuerte y bien organizado. Desde luego serán encarcelados todos los directivos de los Partidos Políticos, Sociedades o Sindicatos no afectos al Movimiento, aplicándose castigos ejemplares a dichos individuos para estrangular los movimientos de rebeldía o huelgas» (PÉREZ MADRIGAL, *Augurios, estallido y episodios de la guerra*, 145).

El «Movimiento salvador de España» —el «golpe contrarrevolucionario», com l'anomenava el general Mola—¹⁵³ va triomfar, doncs, a Mallorca sense cap problema. Al cap de ben pocs dies, però, començaren les dificultats degudes a l'aïllament total dels revoltats mallorquins i eivissencs, perduts en un Mediterrani on la República havia conservat la marina, l'aviació i una bona part de l'exèrcit, i on tots els altres intents de rebel·lió havien estat neutralitzats amb una certa facilitat. Mallorca estava bloquejada i assetjada, i faltà molt poc perquè, com Menorca i com Eivissa i Formentera, no passés a les mans de la República. Si això no succeí, fou fonamentalment per l'ajut de Mussolini i per la indecisió i la desorganització del cos expedicionari, comandat pel capità Alberto Bayo, que desembarcà a la costa oriental de l'illa, entre Portocristo i Son Servera, la nit del 15 al 16 d'agost i hagué de reembarcar precipitadament —davant un ultimàtum del govern de Madrid— el 3 de setembre.

153. Text inèdit que figura com a pròleg a CASTILLO-ÁLVAREZ, *Barcelona, Objetivo Cubierto*, 10.

ÍNDIX GENERAL

NOTA A LA PRESENT EDICIÓ	5
PRÒLEG	7
I. TRES DIES DE JULIOL (18/19-21).....	11
La República a l'Illa de la Calma	11
La gènesi de l'«Alzamiento»	16
18 de juliol, hora zero	20
19 de juliol: Goded s'incorpora al «Moviment»	23
Intents de defensar la legalitat republicana (20 de juliol) ..	32
La consolidació del «Moviment»	40
II. GÈNESI DE L'AVENTURA DE BAYO	47
Confusionisme inicial	47
L'empresa del capità Bayo	51
Preparació pròxima	54
El reclutament de milicians	56
Aportació de l'exèrcit i de la marina	68
Material de guerra	71
Massa banderes	73
III. CRÒNICA D'UNA EXPEDICIÓ ANUNCIADA.....	77
Pressió constant sobre Mallorca	77
La missió del tinent Soto	80
Bombardeig constant	82
Amenaces i proclames	84
Ocupació de Cabrera	86
Rendició de Formentera a Bayo i Uribarry	87
Conquesta d'Eivissa	91
Ruptura amb Uribarry	94
De Maó a Portocristo	101
IV. VESPRES DE GUERRA A MALLORCA	105
Aïllament i inseguretat	105
Mesures de policia	108
Requises, intervenció de subsistències i serveis d'Intendència	113

Avionetes i avions	115
Creació de milícies	119
Mobilització de reserves	127
Formació de columnes motoritzades i vigilància	133
Enfortiment de l'Artilleria	136
Altres mesures de precaució	138
Una tensa espera	140
V. DESASTRE A PORTOCRISTO	143
Rumb a Mallorca	143
Desembarcament a Portocristo	145
Contraatac «nacional»	148
Nous desembarcaments i amenaça sobre Son Servera	152
Balanç de dos dies difícils	154
Intent de reembarcament	158
VI. AMPLIACIÓ I ESTABILITZACIÓ DEL FRONT REPUBLICÀ	163
Estratègia expectant de Bayo	163
L'informe de Guarner	164
Informació i propaganda	165
Dificultats d'intendència	167
L'atenció sanitària	169
Indisciplina i desorganització	171
El camp de batalla	174
Un front tranquil	181
Fugitius i desertors	184
VII. EL FRACÀS DE RAMOS UNAMUNO	189
De les grans paraules a la dura realitat	189
Ineficàcia de Ramos Unamuno	191
Desordre i desorganització	196
Desmoralització progressiva	200
«Depressió d'ànim» i peticions d'ajuda	203
VIII. L'AVIACIÓ ITALIANA I EL «CONDE ROSSI»	209
Els hidros del dia 19	209
Caces i bombarders italians	211
Aviadors i consellers	216
El «conde Rossi» i el tinent coronel De Francesco	218
IX. LA CONTRAOFENSIVA DE GARCÍA RUIZ	221
Els darrers moments de Ramos Unamuno	221
García Ruiz, cap d'operacions	223

Recuperació de Pula i de Son Corb	225
Reembarcament de Bayo	227
X. RETIRADA I ECLIPSI DE BAYO	233
Notícies contradictòries	233
Desprestigi progressiu de Bayo	234
El bombardeig de Prieto	238
Rèplica de Bayo a Prieto	243
L'ultimàtum de la Flota	248
El Comitè de Milícies i la Generalitat contra Bayo	253
La retirada	256
L'altra cara del reembarcament	259
Rumb a la Península	262
La solitud de Bayo	265
Consell de guerra a Barcelona	267
XI. BALANÇ D'UNA DERROTA	271
Resultats immediats	271
Pèrdues de material	272
Pèrdues humanes	274
Els desertors	279
Els presoners	280
Improvisació i desorganització	286
Una oportunitat perduda	287
Paper de l'aviació	290
Operació vital o diversió?	292
Responsabilitat de Bayo	295
Una campanya desafortunada	298
XII. UNA VICTÒRIA LIMITADA	301
L'eufòria del triomf	301
Recuperació de Cabrera	304
Recuperació d'Eivissa i Formentera	304
Les tribulacions de García Ruiz	307
Consell de guerra a Mallorca	311
Dissolució de la Legió i reorganització de les Milícies	319
APÈNDIXS	323
1. L'expedició de valencians i catalans a Eivissa l'any 1956 [<i>sic</i>], pel tinent coronel Manuel Uribarri Barutell	323

2. Informe presentat al Comitè de Milícies per V. Guarner i J. Duran Rosell, després d'inspeccionar el front de Mallorca	325
3. Diario de la miliciana.....	330
4. Croquis del front de Mallorca segons Guarner	343
5. Croquis del front de Mallorca segons la <i>Historia de la Cruzada</i>	344
6. Personal del quarter general de Ramos Unamuno i García Ruiz.....	345
7. Informe de García Ruiz sobre la seva actuació com a cap d'operacions	346
8. Nota de la Comandància Militar de les Balears, redactada per García Ruiz i llegida a través de Ràdio Mallorca	358
9. Relación de los oficiales, suboficiales, clases, soldados, camaradas, afiliados a organizaciones que forman la de Falange Española Tradicionalista y de las JONS muertos en esta isla con motivo del Movimiento Nacional y en el frente de Manacor-Son Servera	361
10. Carta de García Ruiz a Franco demanant la medalla militar per a la guarnició de Mallorca	363
11. Còpia d'un document, enviat clandestinament des de Palma al Comitè de Milícies de Catalunya	370
ÍNDIX DE NOMS	373

L'expedició militar que l'estiu de 1936 intentà, des de Catalunya, recuperar Mallorca i les Pitiüses per a la República fou un complet desastre per als seus organitzadors, que en van defugir la responsabilitat. El mateix comandant de l'operació, el capità Alberto Bayo, s'hagué d'enfrontar a un peculiar consell de guerra en tornar a Barcelona. Però l'actuació dels militars mallorquins tampoc fou gens brillant i alguns d'ells foren empresonats o expulsats de l'exèrcit. Aquest llibre de Josep Massot i Muntaner, editat per primera vegada el 1987 i exhaurit des de fa dècades, fou el primer estudi científic que abordà la qüestió. Amb motiu del norantè aniversari d'aquells fets, s'ofereix la reedició d'una obra clau sobre la Guerra Civil que manté tota la seva vigència.

TEXTOS I ESTUDIS DE CULTURA CATALANA

Publicacions de l'Abadia de Montserrat